

PAPER DETAILS

TITLE: Hz. Peygamber'in Hayatinin Dinamik Bir Tezahürü Olarak İnanç-Eylem Bütünlüğü

AUTHORS: Halit ÇIL

PAGES: 203-242

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1259000>

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

Hız. Peygamber'in Hayatının Dinamik Bir Tezahürü Olarak
İnanç-Eylem Bütünlüğü

The Integrity of the Faith and the Action as a Dynamic Manifestation of the Prophet's Life

Yazar / Author
Halit ÇİL

Dr. Öğr. Üyesi, KSÜ İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları
Anabilim Dalı, Kahramanmaraş / TÜRKİYE

halitcil@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0820-1440>

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 26/08/2020

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 02/12/2020

Makale Yayın Tarihi: 31/12/2020

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Aralık / December

Yıl/Year: 18 **Sayı/Issue:** 36 **Sayfa /Page:** 203-242

Atıf/Citation: Çil, Halit. "Hz. Peygamber'in Hayatının Dinamik Bir Tezahürü Olarak İnanç-Eylem Bütünlüğü". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (Aralık 2020), 203-242.<https://doi.org/10.35209/ksuifd.786035>

- Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

Hız. Peygamber'in Hayatının Dinamik Bir Tezahürü Olarak İnanç-Eylem Bütünlüğü

Öz

İnanç, aksiyon, zaman ve mekân bilincinde günümüzde Müslümanlar büyük problemler yaşamaktadırlar. İnanç ile amel arasındaki uçurum, İslâm'ın enerjik yönünü söndürüyor ve dinin diriltici soluğunu boğuyor. Kur'an ve Peygamber yaşantısıyla ortaya çıkmış olan dinamizmi yakalayabilmek için iman ve amel birlikteliğini tekrar keşfetmek zorundayız. "İman edenler ve salih amel işleyenler" şeklinde birçok ayetle formüleleştirilen misyon, Hz. Peygamber'in hayatıyla ortaya konmuştur.

İman ve eylemin terbiyesiyle ortaya çıkan ahlak, birey ve toplumları erdemli ve faziletli hale getirir. Her türlü fazilet mücadelesini ifade eden cihad kavramını çok boyutlu olarak hayata aksettirmenin neticesinde ortaya çıkan enerji ve sinerji, Müslüman birey ve devlet için tükenmez bir kaynaktır. Daha çok "amelin imanın parçası olup olmadığı" çerçevesinde ele alınan iman-amel ilişkisi, bu çalışmada iman ve amel bütünlüğü dinamizminin Hz. Peygamber'in hayatındaki yansıması tarihi bir yaklaşımla incelenecektir.

Anahtar kelimeler: İman, amel, söz, eylem, Hz. Peygamber

The Integrity of the Faith and the Action as a Dynamic Manifestation of the Prophet's Life

Abstract

Today, Muslims have great problems in the awareness of belief, action, time and space. The gap between faith and action extinguishes the energetic side of Islam and suffocates the reviving breath of religion. In order to catch the dynamism that emerged with the Qur'an and the prophetic life, we have to rediscover the union of faith and action. The mission, formulated in many verses as "those who believe and do righteous deeds", has been revealed by the life of the Prophet.

The morality that emerges through the training of faith and action makes individuals and societies virtuous. The energy and synergy resulting from the multidimensional application of the concept of jihād, which expresses every struggle for virtue, is an inexhausti-

ble resource for the Muslim individual and the state. While the relationship between faith and deed is discussed within the framework of "whether deeds is a part of faith", in this study, the reflection of the dynamism of the integrity of faith and deeds in the life of the Prophet will be examined with a historical approach.

Keywords: Faith, action, talk, verb, the Prophet.

Giriş

İman-amel, inanç-eylem, söz-fiil ikiliği veya ikilemiyle ifadesini bulan ve insanın varoluş gayesini anlamlandıran ve şekillendiren etmen, nasıl yaklaşıldığına göre ilerletici veya geriletici bir duruma gelebilmektedir. İslâm düşünce ve medeniyet tarihinde her iki yaklaşımın da örnekleri mevcuttur. "Amel imanın cüz'ü mü, değil mi?", "Felsefi boyutta akıl imana zarar mı verir, fayda mı?" gibi sloganik cümlelerle ifadesini bulan bu durum, her iki boyutta da taraftar bulabilmiştir. Kelamî ve mezhebî tartışmalara girmeden, tarihi bir yaklaşımla Hz. Peygamber'in hayatında iman ve amel birlikteliğinin dinamizmini ortaya koymaya çalışacağız.

1. Tanım ve Çerçeve

Eylem kelimesine verilen manaları şöylece özetlemek mümkündür: (1) Genel olarak; amel, bir şey yapma, bir işlemi gerçekleştirme, bir etkinlikte bulunma, bir işlevi yerine getirme, bir şey üzerine etkide bulunma, hareket, aksiyon, bir durumu değiştirme veya daha ileriye götürme yönünde etkide bulunma çabası, belli bir maksatla belli bir usul kullanarak yapılan iş, bir durumu değiştirme ve daha iyiye götürme çabasıyla etkide bulunma.¹ (2) Fizikte, bir iş, davranış ya da olayla sonuçlanan, güç ya da enerji uygulama durumu; fiziki bir sistemi tanımlayan soyut nitelik. (3) Felsefede, bilinçli ve amaçlı öznelerin iradi yapıp etmeleri. (4) Sosyolojide veya sosyal teoride, başkalarıyla birlikte var olan fâilin niyetli ve anlamlı fiili.²

¹ Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011), 840; Pars Tuğlacı, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük* (İstanbul: Cem, 1985), 3/768; Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük* (İstanbul: Ötüken, 2007), 2/1527.

² Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma, 2005), 669.

Amel ile fiil arasındaki farkı İsfahânî şöyle belirtmiştir: Canlıdan, isteğe bağlı olarak meydana gelen her fiile amel denir. Bu kavram, fiil sözcüğünden daha dar kapsamlıdır. Çünkü fiil kelimesi kimi zaman, kast olmaksızın kendilerinden bir fiil sâdır olan hayvanlara, kimi zaman da cansız varlıklara nispet edilir. Fakat amel sözcüğünün bunlara nispet edilmesi çok nadirdir. Arapların; “çalışan sığırlar” sözlerinin dışında hayvanlar için amel kelimesi kullanılmamıştır. Amel hem iyi hem kötü eylemler için kullanılır.³

Zaman zaman cansız varlıklar için de kullanılan eylem sözcüğünün hareket ve davranıştan ayırt edilerek, temelde ve öncelikle bilinçli ve amaçlı öznelerin yapıp etmeleri için kullanılması gerekir. Nitekim gerek felsefede ve gerekse sosyolojide, eylemle davranış arasında bir ayırım yapılır, çünkü davranışın fiziki ya da içgüdüsel olduğu yerde, eylem niyetli ve anlam yüklü olup, çoğunluk başkalarına ve onların eylemlerine yönelmiş durumdadır.

Felsefe söz konusu olduğunda, eylemle ilgili olarak, felsefenin kapsamı içine giren üç temel problemten söz edilebilir: (1) Eylemin nasıl tanımlanabileceği problemi; bu problem, irade özgürlüğü problemi kapsamına girer, (2) Eyleme değer biçme problemi ki sorumluluk konusu içine girer, (3) Eylemin nasıl açıklanabileceği problemi.⁴

Sosyal teoriye göre Max Weber, niyetli ve anlam yüklü olmasından hareketle, dört tür eylemi birbirinden ayırır:

(1) Davranıştan biraz daha fazla bir şey olan, hep böyle yapılagelmiş olduğu için yapılan ve dolayısıyla, sınırlı bir eylem durumu meydana getiren *geleneksel eylem*; (2) Bir duygunun dışavurumu ya da ifadesi olan *duygusal eylem*; (3) Bir amaca erişmenin araçsal olarak en etkin yolu olduğu algılanan şeyin seçilmesini gerektiren, failin dünya ile olan nedensel ilişki kavrayışı tanındığı veya paylaşıldığı sürece anlaşılabilir olan *araçsal eylem*; (4) Kendisine olumlu bir biçimde değer biçilmiş bir hedefe erişmeyi amaçlayan, *amaca yönelmiş eylem*. Sosyolojik analizlerin çoğunda tarihsel

³ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, çev. A.Güneş-M.Yolcu (İstanbul: Çıra, 2012), 728.

⁴ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 669.

olarak bunlardan son ikisinde yoğunlaşmıştır.⁵

İnsan eylemini belirleyen ögeler genel olarak şunlardır:⁶

- (1) Eyleyen: Kim eylemi ortaya koydu?
- (2) Eylemin Türü: Ne eyledi veya eylendi?
- (3) Eylemin Modu: Eylem nasıl yapıldı?
 - a) Nasıllık Modu: Ne halde eylem yapıldı?
 - b) Vasıta Modu: Ne vasıta ile eylem yapıldı?
- (4) Eylemin Çerçevesi: Hangi çerçevede eylem yapıldı?
 - a) Zaman: Ne zaman eylem yapıldı?
 - b) Mekân: Nerede eylem yapıldı?
 - c) Ortam: Hangi şartlar altında eylem yapıldı?
- (5) Eylemin Rasyonel (Ereksel) Boyutu: Niçin eylem yapıldı?
 - a) Nedensellik: Neye sebep eylem yapıldı?
 - b) Amaçsallık: Ne amaçla eylem yapıldı?
 - c) Niyet: Hangi motivasyonla eylem ortaya kondu?

İslâm'a göre bütün varlıklar kasıtlı veya kasıtsız eylem içindedirler. Varlıkları Vareden en başta kendini şöyle tanımlamıştır: “O, her an yeni bir iş ve oluştadır (كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ).⁷ Peygamberimiz bu ayetin tefsirinde, “Bir günahı bağışlamak, bir sıkıntıyı kaldırmak, bir topluluğu yüceltip daha başkalarını alçaltmak, O'nun işlerindendir.” buyurmuştur.⁸ Vareden ile varlık arasındaki eylemsel iletişim devamlı, karşılıklı ve çok boyutludur. “Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tesbih ederler. Her şey O'nu hamd ile tesbih eder. Ancak, siz onların tesbihlerini anlamazsınız.”⁹

Eylem kavramı, mütefekkir ve eylem adamı Nurettin Topçu'nun söz ve eylemlerinde hareket kavramıyla somutlaşmıştır. Bu manada hareketin önemini şöylece vurgular: “Hareket varlığımızın başlangıcı, hayatın cevheridir. Ancak hareketle ruh

⁵ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 669; Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay - Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat, 1999), 227.

⁶ Hacı Mustafa Açıköz, *Sağduyu Eylem Felsefesi* (İstanbul: Birey, 1997), 76.

⁷ Rahman 55/29.

⁸ Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen-i İbni Mâce*, çev. Haydar Hatipoğlu (İstanbul: Kahraman, 2012), “Mukaddime”, 13.

⁹ İsra 17/44.

vücut kazanır ve vücut ruh kazanır. Tefekkürün ve hissin vücut kazanması bir insan hakikatidir ve hakikat ancak vücut kazandığı zaman insan hakikati olur. Hareket etmedikçe insan kendini tanıyamaz. Hayvanî makineye kumanda etmek, derunî hal ve gidişe emretmekten daha kolay olduğu için, histeki kendiliğinden gelen alıcenaplık da ancak maddî hareketle kalpte kök salar ve hayat, kımıldatan iskeletten ruha yükselir. İnsanın cevheri harekettir, yaptığı ne ise insan odur.”¹⁰

İnsanı insan yapan, kemale sevk eden ve insan olarak kalmasını sağlayan en önemli faktör; tüm hareketlerinin İlahi kaynakla irtibatını kurmak, Yaratıcı ile olan ilişki ve iletişimini güçlendirmektir. “Her hareket, her eser, mütenahi kaldıkça sakattır, yarımır ve kemâle ermemiştir. Hareket, tamamlanmak için, zarurî olarak, tabiatüstündeki birliğe uzanmalıdır. Onsuz irade, kendi kendisine karşı samimiyetsizdir ve tazyik içindedir... İnsan için değişmemek, hareketin ölümü demektir. Doğurma cehdiyle her zaman yeniden doğarak ve kendi hareketinden başka olan hareketlere açılarak insan ancak yaşayabiliyor.”¹¹

2. İlim-Eylem Bütünlüğü

Kelami tartışma boyutuna girmeden, İslâm düşünce tarihinde iman-amel ilişkisi, ayrı ve/veya beraber olması, önceliği ve sonrası gibi konuların tazeliğini her dem koruduğunu söyleyebiliriz. Genel olarak Hz. Peygamber, sahabileri ve onların takipçilerinin anlayışlarında iman-amel ayrımı problem teşkil etmemiştir. İbnü'l-Cevzî'nin iman tanımı durumu özetleyici mahiyette şöyledir: “İman; dil ile ikrar, kalp ile itikad, ikrar ve itikadıyla tasdikinin gereği olarak organlarla amel etmektir.”¹² Zemahşerî de şu tavihatta bulunur: “Sahih iman, kişinin hakka kalben inanması, onu dili ile ifade etmesi ve amelleri ile tasdik etmesidir. Kalben inanmayı ihlal eden kişi dili ile şehadet getirip amel etse dahi, münafıktır. Şehadeti

¹⁰ Nurettin Topçu, *Varoluş Felsefesi Hareket Felsefesi* (İstanbul: Dergah, 2006), 50.

¹¹ Topçu, *Varoluş Felsefesi Hareket Felsefesi*, 52, 55.

¹² Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed İbnü'l Cevzî, *Nüzhetü'l A'yuni'n-Nevazir Fi ilmi'l-Vucuh Ve'n-Nezair*, thk. M.A. Kâzım er-Râzî (Beyrut: Müessesetu'l-Risale, 1984), 145.

ihlal eden kişi kafirdir; ameli ihlal eden kişi ise fâsıktır.”¹³ Amelin imandan bir parça olup olmadığı tartışılmış, doğrusu amel imanın bir parçası değil, imanın bir gereği ve semeresi olduğu tespit edilmiştir.¹⁴ “Hayat, inanan ve salih ameller işleyenler dışında hiç kimsenin kazanamadığı bir oyundur.”¹⁵ diyen Aliya İzzetbegoviç durumu özetlemiştir.

Sünneti, Hz. Peygamber’in söz ve eylem bütünlüğü olarak görmek, itikad boyutu dışında iman-amel ayrımını ortadan kaldıracaktır. Söz ve bilginin gücü ve önemi, eylemin bilgiye dayanması İslâm’ın önemsediği hususların başında gelir. Bilinçli bilginin tezahürü diyebileceğimiz söz ve akit hususunda Kur’an; “Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin.¹⁶ Verdiğiniz sözünü tutun. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir.”¹⁷ dedikten sonra, ilim ve bilgiye bol miktarda vurgu yapar: “Sakın câhillerden olma!¹⁸ Câhillerden yüz çevir!”¹⁹

“Hikmetli söz, mü’minin yitiğidir, bulduğu yerde onu almaya, herkesten daha çok hak sahibidir.²⁰ Kim bir ilim öğretirse, onunla amel eden gibi ecir alır, sahibinin ecrinden de bir şey eksilmez.”²¹ Cahile ilim öğretmeyen âlime, âlimden ilim öğrenmeyen cahile yazıklar olsun. Öğrenmeyene, bilip de uygulamayana yazıklar olsun.²² “Allah’ım! Fayda vermeyen ilimden, huşu duymayan kalpten, doyma bilmeyen nefisten ve icâbet edilmeyen duadan sana sığınırım.”²³

¹³ Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harizmi Zemahşeri, *Keşşâf Tefsiri*, çev. Heyet (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 1/144.

¹⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, sad. Hamdi Döndüren (İstanbul: Çelik, 2017), 1/117.

¹⁵ Halit Çil, *Özgür ve Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç* (İstanbul: Timaş, 2019), 24.

¹⁶ Mâide 5/1.

¹⁷ İsrâ 17/34.

¹⁸ En’âm 6/35.

¹⁹ A’râf 7/199.

²⁰ Ebu İsa Muhammed b. İsa Tirmizi, *Sünen-i Tirmizi*, çev. Abdullah Parlıyan (Konya: Konya Kitapçılık, 2004), “İlim”, 19 (2687); İbn Mâce, *Sünen*, “Zühd”, 15.

²¹ İbn Mâce, *Sünen*, “Mukaddime”, 20.

²² Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed Suyûtî, *el-Câmiu’s-Sağir* (el-Mektebetu’s-Şâmîle, ts.), 14297, 14303.

²³ Ebû’l-Huseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri Müslim, *Sahih-i Müslim*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: İrfan, 1988), “Zikir”, 73.

Akıl ve kalp insanı insan yapan, birbirinden ayrılması veya birbirine alternatif yapılması insanı insanlıktan uzaklaştıran iki ayrılmaz hassadır. Elmalılı aklı şöyle tanımlar: “Akıl; kalp ve ruhun madeninde, beynin ışığında bulunan manevî bir nurdur ki, insan bununla, duyu organları ile hissedilemeyen şeyleri anlar. Akıl yürütmek; sebeplerle sebeplerin meydana getirdiği, eserle eseri meydana getiren şeyler arasındaki ilgiyi, yani “illiyet kanunu” dediğimiz sebebi sonuca bağlayan kanunu ve ona bağlı olan gerekli ilgileri idrak ederek, eserden müessire veya müessirden esere yahut da bir müessirin iki eserinin birinden diğerine intikal etmektir.”²⁴ Devamla Elmalılı, imanında hayır kazanmamayı şöylece tarif eder: “Rabbinin bazı alâmetleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da *imanında bir hayır kazanmamış* olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz.”²⁵ İmanından kesin olarak istifade edebilecek olanlar o günden önce iman etmiş ve imanında hayır kazanmış olan, yani imanla salih ameli birleştirmiş bulunanlardır.²⁶ “O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır.”²⁷ Burada amelin, iman, ilim, niyet ve ihlas gibi kalbe ait gizli amellerle dil ve diğer uzuvlardan ortaya çıkan güzel işlerin hepsini kapsadığı, şu hadisle anlatılmıştır: “Hanginiz hak ve sevabı anlamak, iyiyi kötüyü seçmek ve gereğini yapmak cihetiyle akıl ve anlayışça daha güzel, Allah'ın yasakladığı haramlardan, günahlardan, kötülüklerden ve zararlı şeylerden sakınıp korunmada daha takva sahibi ve Allah'a itaatte daha çabuksunuz.”²⁸

İslâm'ın madde ve mana ittifakına vurgu yapan mütefekkirler, zihin ve kalp dünyalarının ayrılmazlığını önemsemişlerdir. Zihni ve ameli duyarlılık; fikri ve ahlaki tutuma gönderme yapar. Zihni duyarlılık, hayatın içinde barınan çarpıtmaların farkında olmaktır. Ameli duyarlılık ise bu çarpıtmaları aşmanın yolu olan anlamlı ve amaçlı eyleme ihtiyaç duyar. Fikri temelden soyutlanmış bir dille,

²⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/567.

²⁵ En'âm 6/158.

²⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/691.

²⁷ Mülk 67/2.

²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/244.

değerlerden bahsetmek değerlerin içini boşaltır; eylemden koparılmış zihni durum ise hayata karşı yabancılaşmakla sonuçlanır.²⁹

Devlet kavramının daha güçlü ve İslâm'ın öngördüğü nizamda yer alan diğer bütün kavramlardan daha üstün olduğunu farz etmenin yanlış olduğu kanısındayım. İslâm'da ruhsal ve bedensel faaliyetler iki ayrı saha değildir. Bir fiilin mahiyeti, sonuçları her ne kadar dünyevi ve laik olursa olsun, failin, o fiili işlerken içinde bulunduğu zihni ve ruhi davranışa göre tayin olunur. O fiilin eninde sonunda niteliği ve karakterini tayin eden onun gözle görülmez zihni arka planıdır. Bir fiil, eğer arkasındaki hayatın sonsuz karmaşıklığından ayrılan bir ruhla işlenirse bedensel veya dünyevidir ve o karmaşıklıktan kaynaklanırsa ruhanidir.³⁰

Kalbe yerleşmeden sadece dille iman ettiğini zannedenlerin bundan dolayı amelleri boşa gider. Mükellefin çabası sahih imanın esasıdır. Böylece mükellef işin temelini sağlam yapmaya yani, sahih imana yöneltilmekte ve sahih bir marifet olmaksızın yapılan pek çok amelin temelsiz bir bina gibi olduğu ve Allah katında yok hükmünde olduğu ihtar edilmektedir.³¹ “Tefekkürün meyvesi; ilimler, haller ve amellerdir. Fakat özel meyvesi ilimdir. Evet! İlim kalpte hâsıl olunca, kalbin durumu değişir. Kalbin durumu değişince azaların amelleri de değişir. Bu bakımdan amel, hâle tâbidir. Hâl de ilme, ilim de tefekküre tâbidir. Öyleyse tefekkür hem başlangıç hem de bütün hayırların anahtarıdır.”³²

Ameli şekillendiren ve anlamlandıran ilmi Cürcânî şöyle tarif eder: Vakıya uygun olan kesin itikat; akılda, bir şeyin suretinin hasıl olması; bir şeyi olduğu gibi idrak etmek, bilinenden gizliliğin yok olmasıdır. Cehl (bilgisizlik), onun zıddıdır. İlim, yerleşmiş bir sıfattır ki, onunla külliyyat ve cüz'iyat bilinip anlaşılır. İlim, âkıl ile

²⁹ Nadim Macit, “Hz. Peygamber'in Misyonu: Zihni ve Ameli Duyarlılık”, *VII. Kutlu Doğum Sempozyumu* (Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi, 2004), 51.

³⁰ Muhammed İkbal, *İslâm'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü* (İstanbul: Araf, 2013), 184.

³¹ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, 5/366.

³² Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *İhyâu Ulumi'd-Din*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir, 2002), 4/767.

ma'kul arasında özel bir izafet, bir şeyin manasına nefsin ulaşmasıdır.³³

İlim yalnız fiil içindir, ahlâklı siyaset içindir. İmana çevrilmeyen, fiile geçmeyen, ahlâk için temel olmayan ilmin bir dakikalık zahmete değer yeri yoktur. Hakikat diye baktığı şeyin neticelerinden kaçanlar, baş tarafına inandığı halde sonlarından ürkerek yarı yolda kalmak isteyenler, asla kabul etmediği bir fikri telkin edenler, inanmadığı şeyi okutan ve inanmadan okuttuğu şeyin arkasından gülenler, hakikaten ilim kalpazanları ve hakikat sahtekârlarıdır. Öğreticinin en büyük vazifesi, öğretmek değil, fakat telkin etmektir. Asla inanmadığı fikirleri korkuyla ve ümitle okutmaya mecbur olan, ilmini övünme ve gösteriş için bir âlet ve bir süs gibi kullanmak isteyen sırmalı ulemanın memlekete yaptığı zararı hiçbir sahtekâr ve hiçbir dolandırıcı yapamaz. Ahlâk asilliğine sahip olan âlimlerin yerini cemiyette hiçbir insan dolduramayacağı gibi; imansız bir ilmin arkasında sahte bir şahsiyet taşıyan bilgiçlerin cemiyete ettiği kötülüğü de hiçbir insan edemez. Öğretici için ahlâklı olmak, imanını müspet ilimden çıkarmak ve yalnız inandığı şeyi telkin etmektir.³⁴

İslâm dini, yalnız bir iman meselesi değildir. İman ve amellerin toplamıdır. Amellerle ilgili tatbikatı bırakıp da dinin bütün feyzini beklemek tehlikelidir. Durum böyle olmakla birlikte iman, amel demek değildir. Bir amelin farz olduğuna inanmakla, o ameli yapmak birbirinden farklıdır. Müslüman amel ettiği için mü'min olacak değildir, fakat iman ettiği için amel edecektir. Buna göre amelini sırf aldırış etmeme ve küçümseme yüzünden terk etmiş olmadıkça, kişi kâfir olmaz. İslâm dininin imanında, kalp ve vicdan işi bir esas olmakla birlikte, Cenab-ı Hakk'ın isteği olan iman meselesi, soyut bir vicdan işi olmaktan ibaret değildir. O, tam bir insan gibi kalbin içinden başlayıp, bütün dışa yayılacak ve sonra kâinata güzel ameller saçacaktır. Müslümanın imanı, âleme zarar verecek, baştan

³³ Seyyid Şerif Cürcânî, *et-Ta'rifat-Arapça Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar, 1997), 156.

³⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlakı* (Ankara: Demirbaş, 1971), 236.

çıkarıcı düşünceler ve şeytanın dürtüleri değildir ki, kalp ve vicdan-
da hapsedilmeye mahkûm olsun.³⁵

Bir âlimin ilmi yayma ve dağıtmasından ziyade dikkat edeceği husus, amellerindeki davranışın sözlerine mutabık kalmasıdır. İlmi ile amel eden bir bilgin olmalıdır. Yaptığı kötü davranışlardan temizlenmesi gerekir. Bir doktorun zerk ettiği bir şeyi hastasına da tavsiyede bulunması gibi. Eğri bir değneğin gölgesi de eğri olur. Gölgenin eğri olması, o gölgenin kendisinden değildir. Gölgeyi yapan değneğin eğri olmasındandır. Bunun için bir şair diyor ki: "Yasakladığın bir huyu nasıl benimseyip yapıyorsun, yaparsan sana çok ayıptır, senin için çirkin bir harekettir." Hz. Ali şöyle dedi: "İn-
sanlara iyilik huyu emrediyorsunuz da kendi nefislerinizi unutuyor
musunuz?"³⁶ Belimi bükten iki adam vardır: Birisi cahil mütedeyyin,
ikincisi açıkça günah işleyen âlim."³⁷ Yine Ali b. Ebu Talib şöyle
söylemiştir: "Ey Kur'an'ı taşıyanlar! Onunla amel ediniz. Çünkü
âlim dediğin, bilen ve sonra bildiğiyle amel eden, bilgisi ameliyle
örtüşen kişidir. Öyle milletler gelecek ki, taşıdıkları ilim omuzlarını
aşmayacak. İçleri dışlarıyla, sözleri fiilleriyle çelişecek. Halka
şeklinde oturup birbirlerine üstünlük taslayacaklar. Öyle ki içlerin-
den biri, yanında oturan arkadaşına tahammül edemeyerek çekip
gidecek. İşte bunlar, meclislerindeki işler Allah katına erişmeyen
kişilerdir."³⁸

Bilme ve uygulama birbirini besleyen kavramlar olarak
görülmediği zamanlarda insan hep eksik olacak ve yanlışlarla
boğuşmak zorunda kalacaktır. Bu vahamet, insanın sadece maddi
dünyasını etkilemekle kalmayacak, insanın psikososyal boyutunu
da zedeleyecektir. Kur'an'da bu durum eşek örneği üzerinden yer-
ilmiştir:

"Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin du-

³⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/205-206.

³⁶ Bakara 2/44.

³⁷ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *Mizanu'l-Amel*, çev.
Remzi Barışık (Ankara: Kılıçaslan, 1970), 297-299.

³⁸ Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, çev.
Onur Özatağ (İstanbul: Ötüken, 2015), 189.

rumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah'ın ayetlerini inkâr eden topluluğun hâli ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.”³⁹ Ayetteki eşek örneği üzerinden ilim-amel ilişkisi Sa'dî-i Şîrâzî'nin dilinde edebi olarak şöyle ifadesini bulmuştur:

“❖ Şu iki insan yok yere sıkıntı çekip, boşuna çalıştılar: Biri kazanıp yiyemeyen, diğeri ilmiyle amel etmeyen.

*Ne kadar okusan da amelin yoksa şayet cahilsin,
İlmiyle amel etmeyen ne araştıracıdır ne bilgin.
Sırtında taşıdığı odun mu defter mi bilmeden,
Üzerine birkaç kitap yüklenmiş eşek gibidir.*

❖ İlim, dini beslemek içindir, dünyayı kazanmak için değil.

*Takva, ilim ve zühdü satan kişi,
Harmanı derleyip tümüyle yaktı.*

❖ Günahtan kaçınmayan âlim, elinde meşale, halka yol gösterse de kendi önünü göremeyen köre benzer.

*Ömrünü boşuna harcayan kimse,
Bir şey almadığı gibi elindeki altını da çarçur etmiştir.*

❖ Üç şey, üç şeyssiz olmaz: Ticaretsiz mal, araştırılmayan bilgi, siyasetsiz saltanat.”⁴⁰

İlim-amel bütünlüğünün önemi, ilmiyle âmil olup olmayanların durumuyla ilgili pek çok hadis ve ulema değinileri vardır: “Kıyamet günü bir adam getirilir ve cehenneme atılır. Bağırsakları dışarı çıkmış halde kişi bağırsakları etrafında değirmen eşeğinin değirmende dönmesi gibi döner durur. Cehennem halkı onun başına toplanır ve "Sana ne oldu? Sen iyiliği emredip kötülükten nehyetmez miydin?" diye sorarlar. O şöyle cevap verir: "Evet, iyiliği emrederdim, fakat kendim yapmazdım, kötülükten nehyederdim, fakat kendim yapardım.”⁴¹ Bu ikilemle mücadele babında Hz. Peygamber şöyle demiştir: “Allah'ın benden evvelki ümmetlere gönderdiği her Nebinin, kendi ümmetinden sünnetini alan ve emirl-

³⁹ Cum'a 62/5.

⁴⁰ Sa'dî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan* (İstanbul: Beyan, 2008), 378.

⁴¹ Müslim, *Sahih*, “Zühd”, 51.

erine uyan muhakkak birtakım havarileri ve sahâbileri vardır. Sonra onların ardından yapmayacakları şeyleri söyleyen ve emrolunmadıkları işleri yapan birtakım nesiller zuhur eder. İşte kim bunlara karşı eliyle mücâhede ederse o, bir mü'mindir. Onlara karşı kim diliyle mücâhede ederse o da mü'mindir. Onlara karşı kim kalbiyle mücâhede yaparsa o da mü'mindir. Fakat bunun ötesinde imandan bir hardal tanesi bile yoktur."⁴²

Medeniyet tarihimizde ilim ve amel birlikteliğiyle mükemmel sonuçlar elde edilmiştir. İlim ve amel birbirini var etmiş, kişinin sahip olduğu ilim, salihat boyutunda ahvaline tesir etmiştir. Vehb b. Münebbih'e; "Lâ ilâhe illallah, cennetin anahtarı değil mi?" denildiğinde o şu cevabı vermişti: "Evet, ancak anahtarın dişleri vardır. Dişleri olan bir anahtarla geldiğinde kapı sana açılır. Aksi takdirde kapı sana açılmaz."⁴³ "Mü'min, sonunda varacağı yer cennet oluncaya kadar, işittiği hiçbir hayra asla doymaz."⁴⁴ İki haslete sahip kişiye gıpta edilir: Malını Allah yolunda sarf eden kimse, Allah'ın verdiği hikmetle hükmedip onu öğreten kimse."⁴⁵ Bir yerde oturup hikmetli konuşmayı dinledikten sonra, işittiği sözlerin yalnız şer olanını anlatan kişinin durumu şuna benzer: Bir adam, bir çobanın yanına varır ve "Ey çoban! Bana koyunlarından kesilmeye elverişli semiz bir koyun ver." diye talepte bulunur. Çoban da: "Git koyunların en iyisinin kulağından tut götür." der. Bunun üzerine adam gidip sürünün köpeğinin kulağından tutarak getirir."⁴⁶

Hadislerde insanın ilmiyle âmil olup olmadığından kıyamette sorguya çekileceği açıkça ifade edilmiştir: "Kıyamet gününde bir kula şu sorular sorulmadıkça yerinden kıpırdamaz: Ömrünü nerede ve nasıl tükettiği, öğrendiği bilgilerle ne yaptığı, gençliğini nerde yıprattığı, malını nerden kazanıp nerde harcadığı, öğrendiği bilgilerle yaşayıp yaşamadığı."⁴⁷ Ey ilim sahipleri! Onunla amel

⁴² Müslim, *Sahih*, "İman", 80 (Enfâl 8/25).

⁴³ Ebu Abdullah Muhammed İbn İsmail Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: Ötüken, 1987), "Cenâiz", 1.

⁴⁴ Tirmizî, *Sünen*, "İlim", 19 (2686).

⁴⁵ Buhârî, *Sahih*, "İlim", 15.

⁴⁶ İbn Mâce, *Sünen*, "Zühd", 15.

⁴⁷ Tirmizî, *Sünen*, "Kıyamet", 1.

ediniz. Çünkü âlim ancak, bildiğiyle amel eden ve ameli ilmine uygun düşen kimsedir. Yakında, ilim taşıyan bazı topluluklar gelecek, ama onların ilimleri köprücük kemiklerinden öteye geçmeyecek, amelleri ilimlerine aykırı olacak, gizli iş ve durumları açık iş ve durumlarına muhalif olacak, onlar halkalar halinde oturacak ve birbirlerine karşı övünecekler. Üstelik, bunlardan olan adam arkadaşına, kendisini bırakarak başkasının yanına gidip oturmasından dolayı kızacaktır. İşte bunların amelleri, Allah'ın katına yükselmeyecektir.⁴⁸ Ameli eksik olanı, nesebi, amel sahiplerinin mertebesine kavuşturamaz.”⁴⁹

Hz. Ali şöyle dedi: “Gerçek fakih, insanları ne Allah'ın rahmetinden ümitsizliğe düşürür, ne onları Allah'ın azabından emin kılar, ne de onlara Allah'a isyan hususlarında kolaylık tanır, o bunların hiçbirini yapmaz. Durum şu ki; kendisinde ilim olmayan ibadette hiçbir hayır yoktur, kendisinde anlama olmayan ilimde hiçbir hayır yoktur, kendisinde düşünme olmayan okumada hiçbir hayır yoktur.”⁵⁰ Süfyân b. Uyeyne: “İnsanların en cahili, bildiğini uygulamayan, insanların en âlimi de bildiğiyle amel eden, insanların en üstünü ise Allah'a karşı en huşulu olan kimsedir.”⁵¹ demiştir.

Ammâr b. Yâsir yaşadığı bir hadiseyi şöyle anlatır: Resûlullah beni, Kays kabilesinin bir mahallesine göndermişti. Onlara İslâm'ın kaidelerini öğretiyordum. Ancak halk vahşî deve sürüsü gibiydi. Gözleri havada olan kibirli insanlardı. Bütün dertleri koyun ve deve idi. Hz. Peygamber'in yanına uğradığımda kavmin durumunu anlatıp, içinde bulundukları gaflet ve aldanışı haber verdim. Resûlullah şöyle dedi: "Ey Ammâr, sana bu kavimden daha hayret verici olan kimseleri haber vereyim mi? Onlar, bu kavmin bilmediği şeyleri bildikleri halde, aynen bunlar gibi gâfilâne bir hayat yaşarlar.”⁵²

⁴⁸ Ebû Muhammed Abdullah b Abdurrahman b Fazl Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, çev. Abdullah Aydın (İstanbul: Madve, 1996), “Mukaddime”, 34.

⁴⁹ Müslim, *Sahih*, “Zikr”, 38.

⁵⁰ Dârimî, *Sünen*, “Mukaddime”, 29.

⁵¹ Dârimî, *Sünen*, “Mukaddime”, 32.

⁵² Nürüddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, thk. Hüsâmeddin el-Kudsi (Kahire: Mektebetu'l-Kudsi, 1994), 1/185.

Bir muallim olarak öğrendiğini derhal eyleme dönüştüren Hz. Peygamber'in öğrencileri olan Sahabiler de hocaları gibi davranmışlardır. Ashâbtan biri şöyle dedi: "Ashab, Peygamberimizden on ayet alır, bunları öğrenmeden ve amel etmeden diğer on ayete geçmezdi. Biz Resûlullah'tan ilim ve amel öğrenirdik."⁵³ Ashâb-ı Sufâ dâima Kur'ân okurlar, geceleri birebirlerine ders okurlar ve ilim öğrenirlerdi. Gündüzleri de su getirirler ve bu suyu mescide kordlardı. Bazen odun toplarlar ve bunu satarlardı da bunun bedeli ile Suffe ahâlisi ve fakirler için yiyecek satın alırlardı.⁵⁴

Abdullah b. Mes'ud, Hz. Peygamber zamanıyla gelecek zamanı kıyaslayarak birine şöyle dedi: "Siz öyle bir zamandasınız ki, fıkıhçıları çok, hatipleri az, sadaka isteyenleri az, sadaka verenleri çok. O zamanda amel, nefse önderlik eder. Sizden sonra öyle bir zaman gelecek ki, fakihleri az, hatipleri çok, sadaka isteyenleri çok, sadaka verenleri az. O zamanda nefis, amele önderlik eder. İyice anlayın ki, ahir zamanda güzel bir rehber bazı amellerden daha hayırlıdır."⁵⁵

Resûlullah Ebu Hüreyre'ye şöyle buyurdu: "Haram şeylerin her çeşidinden sakın ki insanların en çok ibadet edeni olasın, Allah'ın sana ayırdığına razı ol ki insanların en zengini olasın, komşuna iyilik et ki gerçek mü'min olasın. Kendin için sevdiğini insanlar için de sev ki gerçek mü'min olasın. Gülmeyi çoğaltma çünkü gülmenin çokluğu kalbi öldürür."⁵⁶ Muaz b. Cebel'in en faziletli imanının hangisi olduğu sorusuna Hz. Peygamber şu cevabı verdi: "İnsanları Allah için sevmek, onlara Allah için buğzetmek, dilini Allah'ı zikirde kullanmak, kendin için istediğini insanlar için de istemek, kendin için istemediğini onlar için de istememek."⁵⁷

⁵³ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Erne'vut - Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetu'l-Risâle, 1995), 38/466 (23482); Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 1/165.

⁵⁴ Müslim, *Sahih*, "İmâre", 147.

⁵⁵ Ebu Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik İmam Mâlik, *Muvatta*, çev. Ahmet Büyükpınar (İstanbul: Beyan, 1994), "Kasru's-salât", 88; Ebu Abdullah Muhammed İbn İsmail Buhârî, *Edebu'l-Müfred: Müslümanın Edep ve Ahlakı*, çev. Rauf Pehlivan (İstanbul: Motif, 2005), 261 (810).

⁵⁶ Tirmizî, *Sünen*, "Züh'd", 2.

⁵⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, 36/445 (22130).

İmanın örneği verimli toprağa kök salmış, dalları semaya yükselmiş, çiçekli meyveli ve verimli, Allah'ın izniyle her zaman meyve veren güzel bir ağaç gibidir. İşte bu ağacın kökü, sahibinin kalbinde yerleşmiş inançtır, dalları yaprakları ve meyvesi ameldir. Şüphesiz bu ağaç kökünden söküldüğünde veya kökü çürüdüğünde kurur, varlığı ortadan kalkar. İman da böyledir, inanç yok olduğunda imandan eser kalmaz. Gövde ve dalları kesildiğinde ağaç zayıflar ve cılızlaşır, sonunda da ölür. Çünkü dal ve yapraklar ağacın varlığını sürdürebilmesi için zorunludur. Bunun gibi ameller de kısmen veya tamamen terkedilirse, iman eksilir veya ortadan kalkar.⁵⁸

“Uzuvların göze tabi olması gibi, amel de ilme tabidir. Az amelle ilim, çok amelle birlikte olan cehaletten daha hayırlıdır. Bunun gibi hayat için zaruri olan azık ile hidayet, cehaletle beraber olan çok azıktan daha faydalıdır. Bundan dolayıdır ki Allah; hiç bilenlerle, bilmeyenler bir olur mu? buyurmaktadır.”⁵⁹

3. Ahlakî Eylem / Eylemin Ahlakiliği

Çalışanla çalışmayan, amel edenle etmeyen, eylemde bulunanla bulunmayan insanların durumlarının zıtlığı Kur'an'da net olarak ifadesini bulur. Buna göre Allah, çalışan ve çabalayan kişilerin yanındadır: “Körle gören, inanıp iyi amellerde bulunanla kötülük yapan bir olmaz. Ne kadar az düşünüyorsunuz!⁶⁰ Zorlukla beraber

⁵⁸ Ömer Süleyman Eşkar, *el-Akide Fi'llah* (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1999), 20-21.

⁵⁹ Ebû Hanife, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Kalem, 1981), 12.

⁶⁰ Mü'min 40/58.

kolaylık vardır. Evet, zorlukla beraber kolaylık vardır. Bir işten boşaldığında bir başkasına giriş. Ve yalnız Rabbine bağlan.⁶¹ Kim zerre kadar bir iyilik yapmışsa onu görür. Kim zerre kadar bir kötülük yapmışsa, o da onu görür.⁶² Hayır işlerinde yarışınız!⁶³ Onlar hayırlı işlere koşar, birbirleriyle yarış ederler.⁶⁴ İnsan için ancak çalışmasının karşılığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir. Sonra çalışmasının karşılığı kendisine tastamam verilecektir.⁶⁵

Ahlakın yüceliğinde zirveyi teşkil eden ve en üst model olarak ahlaki davranışları hayatında tezahür ettiren Hz. Peygamber'in sözlerinden de ahlakın güzellikleri sadır olmuştur. Numune olarak şunları zikredebiliriz:

Modellik: "Andolsun, Allah'ın Resûlü'nde sizin için Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.⁶⁶ Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin."⁶⁷ "Ben ancak ahlaki güzellikleri tamamlamak için gönderildim.⁶⁸ Size mü'minden haber vereyim mi? İnsanların can ve mallarında kendisinden emin, dilinden ve elinden insanların selamette olduğu kimsedir. Mücahid, Allah'a itaatte nefsiyle cihad eden kimsedir. Muhacir, hata ve günahları terk eden kimsedir.⁶⁹

Ümit: Ey nefisleri aleyhine haddini aşmış olan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Hiç kuşkusuz, O çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.⁷⁰ (Uhud mağlubiyetinden sonra) Gevsemeyin, üzölmeyin; eğer inanıp güveniyorsanız en üstün olan, sizlersiniz.⁷¹ Sapıtmışlardan başka

⁶¹ İnşirâh 94/5-8.

⁶² Zilzâl 99/7-8.

⁶³ Bakara 2/148.

⁶⁴ Âl-i İmrân 3/114.

⁶⁵ Necm 39-41.

⁶⁶ Ahzâb 33/21.

⁶⁷ Kalem 68/4.

⁶⁸ İmam Mâlik, *Muvatta*, "Hüsnü'l-Huluk", 8.

⁶⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, 39/381 (23958).

⁷⁰ Zümer 39/53.

⁷¹ Al-i İmran 3/139.

kim Rabbinin rahmetinden ümidini keser?"⁷² "Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."⁷³ Hiçbir kimse, asla kendi kazancından daha hayırlı bir rızık yememiştir. Allah'ın Peygamberi Dâvûd da kendi elinin emeğini yerdî."⁷⁴

Doğruluk: Doğruluk insanı bütün hayırlı amellere götürür, hayır amelleri yapmak da cennete kılavuzluk eder. İnsan doğruluk etmeye devam eder ve sonuçta da doğrulardan olur. Yalan da kişiyi her türlü kötülüğe götürür. Her türlü kötülük de kişiyi cehenneme kılavuzluk eder. Bir kimse yalan söylemeye devam ettikçe Allah katında yalancılardan yazılır.⁷⁵ Emâneti olmayanın imanı yoktur, ahdine riayet etmeyenin de dini yoktur."⁷⁶

Dünyevîleşmemek: Dünyaya rağbet göstermemek, ondan yüz çevirmek, ne helâl şeyi haram etmeklemdir ne de malı zayı etmektedir. Velâkin dünyaya rağbet göstermemek, senin elinde bulunan nimet ve imkânlar Allah'ın elinde olanlardan fazla güvenmemendir ve başına bir musibet geldiği zaman sevabından dolayı ona gösterdiği rağbetin, başına o musibetin faraza gelmemiş olması arzusundan fazla olmasıdır. "Altın, gümüş, saçaklı ve şatafatlı elbiselerin kulu yüzüstü sürünsün ve baş aşağı yuvarlansın. Vücuduna diken batınca da cımbızla çıkaran bir kimseyi bulamasın. O çıkar düşkünü muhteris kişiye dilediği verilirse memnun olur, verilmezse ödevini ifa etmez."⁷⁷ Zenginlik mal çokluğu değildir. Lâkin zenginlik nefis ve gönül zenginliğidir. Sizden kim vücutça sağlıklı, kalben emin olup yanında gününün yetecek kadarcık rızık bulunursa bütün dünya ona verilmiş gibidir. Siz dünya işlerinde kendinizden aşağı olanlara bakınız ve dünyalık bakımından sizden yukarı olanlara bakmayınız. Çünkü bu, Allah'ın nimetini küçümsememenize daha uygundur. Allah şüphesiz mükâfatlandırma veya

⁷² Hicr 15/56.

⁷³ Müslim, *Sahih*, "Birr", 34.

⁷⁴ Buhârî, *Sahih*, "Büyü" 15, "Enbiyâ", 37.

⁷⁵ Buhârî, *Sahih*, "Edeb", 69.

⁷⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, 19/376 (12383).

⁷⁷ Buhârî, *Sahih*, "Rikak", 10; İbn Mâce, *Sünen*, "Zühhd", 8.

cezalandırma bakımından sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak amellerinize ve kalplerinize bakar.”⁷⁸

Ölçü ve sabır: Hz. Peygamber'e bir kimseden hoşla gitmeyen bir söz erişecek olursa; "Falan kişiye ne oluyor da böyle diyor?" demezdi de; "bu insanlara ne oluyor da böyle böyle konuşuyorlar?" derdi.⁷⁹ Hakiki pehlivan, öfke anında kendisine sahip olabilen kimsedir.⁸⁰ Sizden biriniz ayakta iken öfkelenirse otursun. Eğer öfkesi giderse ne âlâ, değilse sırt üstü yatsın.”⁸¹ “Ya hayır söyle ya sus!⁸² Susan kurtuldu!⁸³ Kim Müslüman kardeşini işlediği bir suçtan dolayı ayıplarsa kendisi de o suçu işlemeyen ölmez.”⁸⁴

Amcası Ebu Talib ve sevgili eşi Hz. Hatice vefat etti, amcası Hz. Hamza şehit edildi, ata yurdu Mekke'den uzaklaştırıldı, oğullarını kaybetti, eşi Âişe'ye iftira atıldı, şair, kâhin, deli, yalancı, büyücü karalamalarına maruz kaldı, türlü hakaretler edildi, eziyetler gördü. Ama bütün bunlara karşı Hz. Muhammed asla sabrını kaybetmedi. Hz. Âişe şöyle anlatır: Yahudiler, Allah Resûlüne: "es-Sâmu aleykum" (ölüm sizin üzerine olsun) diyerek selam verirlerdi. Ben onların bu sözünü anladım ve: "Ve aleykumus-sâmu vel-la'netu" (Ölüm ve lanet sizin üzerinize olsun) dedim. Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle buyurdu: "Yavaş ol ey Âişe! Muhakkak ki Allah her işte yumuşak olmayı sever." Ben dedim ki: "Onların ne dediklerini duymadın mı?" Allah Resûlü de şöyle buyurdu: "Ben de onlara karşılık olarak "ve aleykum" (sizin üzerinize olsun) diyerek karşılık verdiğimi duymadın mı?"⁸⁵

Tevazu ve infak: Hz. Ömer, Resûlullah'ın evini şöyle anlatır: "Kendisi kuru bir hasır üzerinde idi. Vücudu ile hasır arasında hiçbir şey yoktu. Başının altında içi lif dolu deriden bir yastık; ayak-

⁷⁸ İbn Mâce, *Sünen*, "Zühd", 9.

⁷⁹ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvud, *Sünen-i Ebî Dâvud*, çev. İbrahim Koçaşlı (İstanbul: Erkam, 2019), "Edeb", 6.

⁸⁰ Ebû Dâvud, *Sünen*, "Edeb", 3.

⁸¹ Ebû Dâvud, *Sünen*, "Edeb", 4.

⁸² Buhârî, *Sahih*, "Edeb", 31, 85, "Rikâk", 23; Müslim, *Sahih*, "İman", 74.

⁸³ Tirmizî, *Sünen*, "Kiyâmet", 50 (2501); Dârimî, *Sünen*, "Rikak", 5.

⁸⁴ Tirmizî, *Sünen*, "Kiyâmet", 53 (2505).

⁸⁵ Buhârî, *Sahih*, "Daavât", 58.

larının yanında bir karaz yığını (seleme ağacının yaprakları); başının ucunda asılı birkaç deri bulunuyordu. Ben Resûlullah'ın yan tarafında hasırın izini görünce ağladım. Niçin ağladığımı sorunca; "Ey Allah'ın Resûlü! Kisrâ ile Kayser neler içinde yaşıyorlar neler! Halbuki sen Allah'ın Resûlüsün!" dedim. Bunun üzerine Resûlullah; "Dünya onların; âhiret de senin olmasına razı değil misin?" buyurdular."⁸⁶

Bir sefer dönüşünde Peygamber Uhud Dağı'nı görünce; "Uhud benim için altın olsa, ondan bir dinarın üç günden fazla yanımda beklemesini arzu etmem. Ancak bir dinar müstesna; onu da bir borç ödemek için hazırlarım." buyurdu.⁸⁷

Takva: "Resûlullah bir gün şöyle dedi: "Ben öyle bir ayet biliyorum ki, şayet insanların tamamı onunla amel etseydi, hepsine de kâfi gelirdi: "Kim Allah'a karşı takvâ sahibi olursa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder." (Talâk 65/2)⁸⁸ "Akıllı-şuurlu adam o kimsedir ki nefsinin Allah'a karşı köleleştirir ve ölümden sonraki hayat için amel işler. Âciz adam da o kimsedir ki nefsinin arzusuna uydurur. Sonra Allah'tan mağfiret temenni eder.⁸⁹ Geçmiş peygamberlerin sözlerinden insanların en son kavradığı söz şudur: "Utanmadıktan sonra istediğini yap."⁹⁰ Hayâ, ancak hayır getirir.⁹¹ Hayâ imandandır.⁹² Şüphesiz her dinin bir huyu vardır. İslâm'ın huyu da şüphesiz hayadır."⁹³

"Kul bir hata işlediği zaman kalbinde siyah bir leke meydana gelir. Eğer nefsinin bundan alıkoyup istiğfar ederse, kalbi bu lekeden arınarak cilalanır. Eğer mümin günahı fazlalaştırırsa kalbindeki siyah leke fazlalaşır. İşte bu, Allah'ın; "Hayır! Bilakis onların işlemekte oldukları kötülükler kalplerini paslandırıp köreltmıştır."⁹⁴

⁸⁶ Müslim, *Sahih*, "Talak", 31.

⁸⁷ Buhârî, *Sahih*, "İstikrâz", 4.

⁸⁸ İbn Mâce, *Sünen*, "Zühd", 24.

⁸⁹ İbn Mâce, *Sünen*, "Zühd", 31.

⁹⁰ Buhârî, *Sahih*, "Enbiya", 54; İbn Mâce, *Sünen*, "Zühd", 17; Ebû Dâvud, *Sünen*, "Edeb", 6.

⁹¹ Buhârî, *Sahih*, "Edeb", 77; Müslim, *Sahih*, "İman", 60.

⁹² Buhârî, *Sahih*, "İman", 16; Müslim, *Sahih*, "İman", 57-59.

⁹³ İbn Mâce, *Sünen*, "Zühd", 17.

⁹⁴ Mutaffin 83/14.

ayetinde zikrettiği, kalbin paslanmasıdır.⁹⁵ Nerede olursan ol Allah’a karşı sorumluluk bilinciyle yaşa, işlediğin bir günahın arkasından hemen bir sevap işle ki onu imha edip yok etsin. İnsanlara güzel ahlakla muamele et.⁹⁶ İyilik, ahlâkın güzelliğidir. Günah ise, kalbinde gıcık yapan ve başkalarının muttali olmasından hoşlanmadığın şeydir.⁹⁷ İyi ve sevap, canın kendisiyle sükûn, kalbin kendisiyle huzur bulduğu şeydir. Kötü ve günah ise, insanlar fetva verseler veya farklı yorumda bulunsalar da insanın içine oturan, insanın gönlünde gidip gelen şeydir.”⁹⁸

“Merhamet ediniz ki, size de merhamet edilsin. Başkasını affediniz ki, affedilesiniz. Söz dinlemeyenlere yazıklar olsun. Yaptıkları işin kötü olduğunu bilerek onda ısrar edenlere yazıklar olsun.⁹⁹ İnsanların en hayırlısı; ömrü uzun olup ameli güzel olandır. İnsanların en kötüsü; ömrü uzun ve ameli kötü olan kimsedir.¹⁰⁰ Allah’ım, Senden yararlı ilim, güzel rızık ve makbul amel dilerim.”¹⁰¹

“Dört şey sende varsa dünyadan kaybettiklerine üzülme: Emaneti korumak, doğru söylemek, güzel ahlâk, helal rızık.”¹⁰²

“Siz bana altı şey hususunda garanti verin, ben de size cennetin garantisini vereyim: Konuştuğunuzda doğru söyleyin. Söz verdiğinizde sözünüzü tutun. Size bir şey emanet edildiğinde ona riayet edin. İffet ve haysiyetinizi koruyun. Gözlerinizi haramdan sakının. Elinizi kötülöklere uzatmayın.”¹⁰³

Yedi şey gelmezden önce hayırlı amelleri işlemeye devam edin, neyi bekliyorsunuz? Her şeyi unutturacak yoksulluğu mu, azdırıp saptıran zenginliği mi? Bedeni tüm güçleri bozan hastalığı mı? Bunaklık meydana getiren ihtiyarlığı mı? Ansızın geliveren ölümü mü? Yoksa gelmesi beklenen Deccâl fitnesini mi? Yoksa kıyamet saatini

⁹⁵ İbn Mâce, *Sünen*, “Zühd”, 29.

⁹⁶ Tirmizî, *Sünen*, “Birr”, 55.

⁹⁷ Müslim, *Sahih*, “Birr”, 14, 15.

⁹⁸ Dârimî, *Sünen*, “Büyü”, 2.

⁹⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, 11/99, 619 (6541, 7041).

¹⁰⁰ Tirmizî, *Sünen*, “Zühd”, 22.

¹⁰¹ İbn Mâce, *Sünen*, “Salât”, 32.

¹⁰² İbn Hanbel, *Müsned*, 11/233 (6652).

¹⁰³ İbn Hanbel, *Müsned*, 37/417 (22757).

mi bekliyorsunuz? Ki onun gelmesi daha dehşetli ve daha acıdır.¹⁰⁴

4. Amel-i Sâlih (Faziletli Eylem)

“İman etmek ve salih amel işlemek” ikili kalıbının Kur'an-ı Kerim'de 52 kez¹⁰⁵ kullanılmış olması, iman-eylem bütünlüğünün temel göstergelerinden biridir. Esasında amel-i salih tabirinde, imanı salih kavramının kapsamında düşünmemiz mümkündür.

“İman edip salih amellerde bulunanlar var ya, işte onlar yaratılmışların en hayırlılarıdır.¹⁰⁶ İman edip salih amel işleyenlerin, namaz kılıp zekât verenlerin Rableri katında mükâfatlar vardır.”¹⁰⁷

Gerçek iman, insanları salih ameller işlemeye teşvik eden en güçlü sâik işlevini görmelidir; yoksa o iman hakiki değildir. Tövbe edip Allah huzurunda huşu ile ibadet etmek, O'nun emirlerine tam itaat, Allah'ın verdiği nimetlere şükretmek, İslâm inancının yapısını en iyi şekilde yansıtan bütün bu unsurlar, ister istemez, açık biçimde olumlanan 'salih ameller' olarak vücut bulmalı; dahası, insanlar arasındaki sıradan ilişkilerde bile bunlara riayet edilmelidir... İslâm'da ahlaki iyilik kavramının tartışmasız dini karakterini, Kur'an'da dini ve ahlaki mükemmelliği anlatmak için en çok kullanılan kelimelerden biri olan salih sözcüğünün gösterdiği kadar hiçbir şey gösteremez. Salih ve iman kelimeleri arasında son derece güçlü bir anlam ilişkisi vardır ve sıkı bağ, bu iki kelimeyi koparılması neredeyse imkansız bir biçimde birbirlerine bağlamaktadır. Tıpkı gölgenin kişiyi izlemesi gibi, nerede iman varsa, orada salihât da vardır; öyle ki, ilkinin ikincisiyle, ikincisini de ilkiyle tanımlasak, bunda neredeyse hiçbir sakınca olmadığını dahi söyleyebiliriz. Kısaca salihât, imanın amel yoluyla dışa vurumudur. İşte bu nedendir ki, “iman edip salih ameller işleyenler” ifadesi, Kur'an'da en sık kullanılan tabirlerden birisidir. İman edenler, inançlarının kanıtı olacak salih ameller işlemedikleri sürece, tam mü'min değildirlir.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Tirmizî, *Sünen*, “Zühd”, 3.

¹⁰⁵ Muhammed Fuad Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres Li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1364), 483-488.

¹⁰⁶ Beyyine 98/7.

¹⁰⁷ Bakara 2/277.

¹⁰⁸ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar, 2017), 286, 310.

Salih amel imanın doğal ürünüdür. İman gerçeğinin kalbe yerleştiği andan itibaren başlayan, özden kaynaklanan harekettir. Çün-kü iman, aktif ve harekete geçirici bir gerçektir. Amel, ihsan şeklinde insanın pratiğinde kendini gerçekleştirmeye çalışmadan insanın kalbinde ve vicdanında yerleşip duramaz. İşte İslâm'ın iman anlayışı budur. Hareketsiz ve sönük halde beklemesi, mü'minin içinden dışa çıkıp dışında kendini göstermeden gizli kalması mümkün değildir. Eğer iman bu doğal hareketini sağlayamıyorsa ya zayıf ya da ölüdür. Tıpkı kokusunu içinde tutamayan çiçek gibi. Nasıl ki çiçekten kokunun yayılması doğal ise imanda da hareketin olması doğaldır. Yoksa iman yok demektir. Zaten iman önemi buradan kaynaklanmaktadır. İman bir hareket, bir eylem, bir kurma ve düzeltmedir. Allah'a doğru yöneliştir. İman vicdanın derinliklerine gömülü, gizli, pasif, çekingen, büzülmüş bir şey değildir. Hareket içinde somutlaşmayan sırf iyi niyetlerden ibaret de değildir. İşte imanı hayatın içinde yapıcı büyük bir güç haline getiren İslâm'ın apaçık yapısı ve karakteri de budur.¹⁰⁹

Salih amel, kişinin hayatının her ân, form ve merhalesinde miktarı değişse bile gerçekleştirilebilir bir kavramdır. İnsan farkında olsun olmasın her ân ve şeyle kayıt altına alınan amellerinden sorgulanacağı için, yaptığı eylemlerin her birisi önem kazanmaktadır.

“Kör ile gören, iman edip sâlih ameller işleyenler ile kötülük yapan bir değildir. Siz, pek az düşünüyorsunuz.¹¹⁰ Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp salih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!¹¹¹ Yoksa biz iman edip salih ameller işleyenleri, yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi mi tutacağız? Yoksa Allah'a karşı gelmekten sakınanları yoldan çıkan arsızlar gibi mi tutacağız?”¹¹²

“Lokman şöyle dedi: «Ey oğulcuğum! İşlediğin şey, bir hardal tanesi ağırlığınca olsa, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin

¹⁰⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kurân*, çev. Heyet (İstanbul: Dünya, 2014), 10/555.

¹¹⁰ Mü'min 40/58.

¹¹¹ Casiye 45/21.

¹¹² Sâd 38/28.

derinliklerinde bulunsa bile, Allah onu getirip meydana kor. Doğrusu Allah Latif'tir, haberdardır.»¹¹³ Elbette biz iyi iş yapanların ecrini zayi etmeyiz.¹¹⁴ Erkek veya kadın, mü'min olarak, kim yararlı işler işlerse, işte onlar cennete girerler, kendilerine zerre kadar zulmedilmez.”¹¹⁵

“Allah katında amellerin en makbulü az da olsa devamlı yapılanıdır.¹¹⁶ Rabbim, tembellikten sana sığınırım.¹¹⁷ Yalnızlık kötü arkadaştan iyidir, iyi arkadaş da yalnızlıktan iyidir. Susmak kötülüğü telkin etmekten iyidir, hayrı telkin etmek de susmaktan iyidir.”¹¹⁸

Mü'min bir insanı devamlı güzel eylemde bulunmaya sevk eden en önemli kavram, her ân Allah'ın murakabesi altında olduğu bilinciyle eylemde bulunmayı ifade eden *ihsan*'dır. Meşhur Cibril hadisinde ihsan net bir biçimde tanımlanmıştır. Ömer b. Hattab'ın anlattığına göre; bir gün Resûlullah'ın yanına üzerinde yolculuk eseri görünmeyen ve kimsenin tanımadığı, elbisesi bembeyaz, saç simsiyah bir adam çıkageldi. Dizlerini onun dizlerine dayayarak Hz. Peygamber'in yanına oturduktan sonra; sırasıyla İslâm, iman ve ihsanın ne olduğunu sordu. Hz. Peygamber bunlara cevaplar verdiğiğinde, ihsanı şöylece tanımlamıştı: “Allah'a, O'nu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Çünkü her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni muhakkak görür.”¹¹⁹ Mâtürîdî, Cibril hadisindeki *عمل* fiilini *فعل* fiili ile te'vil etmiştir. Bu durumda, “O'nu görüyormuş gibi ibadet etmendir” ifadesi, “O'nu görüyormuş gibi amel etmendir” (*أَنْ تَعْمَلَ لِلَّهِ*) şeklinde anlaşılmaktadır. Mâtürîdî ihsanı üç şekilde yorumlar: (1) Allah'ı görür gibi onun için iş yapmaktır. Bu da kulun kendisi ile Allah arasındaki işlere dairdir. (2) Kul ile halk arasındaki işlerdedir. O da izin verilen işlerde kendisi için sevdiği şeyleri halk

¹¹³ Lokman 31/16.

¹¹⁴ Kehf 18/30.

¹¹⁵ Nisâ 4/124.

¹¹⁶ Buhârî, *Sahih*, “İman”, 32; Müslim, *Sahih*, “Müsafirin”, 215-218.

¹¹⁷ Buhârî, *Sahih*, “Cihâd”, 25, 74; Müslim, *Sahih*, “Daavât”, 48, 52.

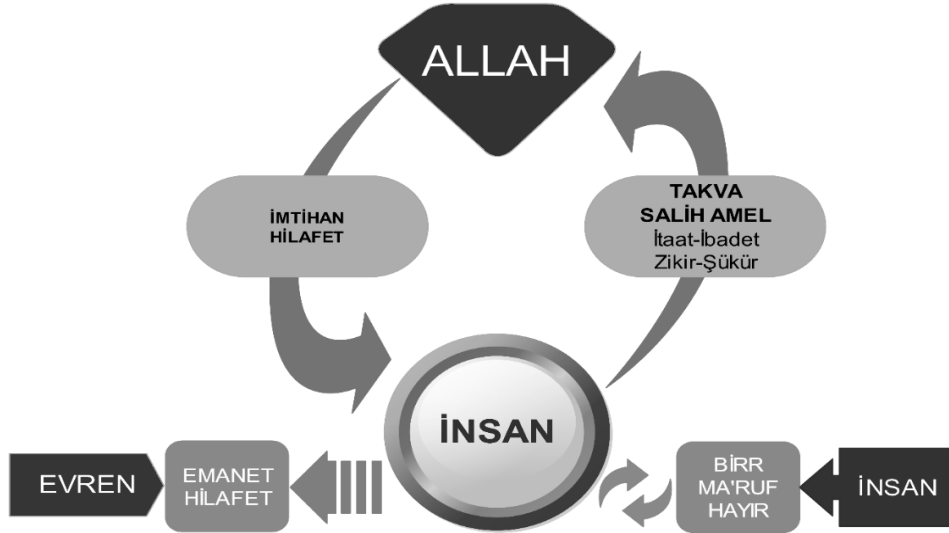
¹¹⁸ Alî b. Hüsâmiddin b. Abdilmelik b. Kadihân el-Müttakî Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, thk. Bekrî Hayyânî - Saffet Sekkâ (Beyrut: Müessesetu'l-Risale, 1981), 24846.

¹¹⁹ Müslim, *Sahih*, “İman”, 1.

için de sevmektir. Yahut mutlak anlamda şöyle deriz: Kendisi için sevdiğini, halk için de sever. (3) Halkın başına gelen şu belâ ve musibetler de böyledir. Bunlar gerçekte birer nimet ve rahmettirler. Bu sebeple, sabredince bunun sonunda sevap ve nimet var olduğu için, bazı insanlar onları nimet olarak isimlendirmişlerdir.¹²⁰

Hayatın manasının üç şeyde hakkıyla anlaşılacağını söyleyen Topçu, Resûlullah ve Ashabını tarif etmiş gibidir: “Aşk ile birleşen ümitte, vecd ile yapılan ibadette, yeri yurdu unutturan seyahatte.”¹²¹

Amel-i salih, karşılıklı olarak insan-Allah, insan-kâinat ve insan-insan ilişkilerinin her boyutunda yer alır ve bulunduğu ortamı şekillendirir. Bu ilişkileri şöylece şematize etmek mümkündür:

Allah-insan ilişkisinde imtihan ve hilafet, insan-Allah ilişkisinde salih amel ve takva, insan-insan ilişkisinde hayır ve ma'ruf, insan-kâinat ilişkisinde ise emanet ve hilafet kavramları öne çıkmaktadır. Böylece Vareden ile varedilen arasında kopmaz bir bağ olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber, büyük küçük her türlü salih ameli örneğiyle hayatında somutlaştırmıştır. Bu husustaki söz ve uygulamaları oldukça fazladır:

¹²⁰ Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, çev. Y. Vehbi Yavuz (İstanbul: Ensar, 2018), 8/200.

¹²¹ Nurettin Topçu, *Var Olmak* (İstanbul: Yağmur, 1965), 93.

“Sakın ma'ruftan hiçbir şeyi hakir görme! Velez din kardeşini güler yüze karşılamaz olsun!¹²² Müslüman kardeşinin yüzüne gülmen, senin için bir sadakadır.¹²³ Allah'ım! Beni güzel amellere ve güzel ahlaka kavuştur. Onların en güzeline ancak Sen ulaştırırsın. Beni kötü işlerden ve kötü ahlaktan muhafaza et, bunlardan ancak Sen koruyabilirsin.¹²⁴ Ma'rufun hiçbirini küçük görme; ipin ucunu uzatsan, ayakkabının parmak arası kemerini versen, su isteyenin kabına kovandan su boşaltsan, eziyet verecek bir şeyi halkın geçtiğı yoldan kaldırsan, güler yüzlü olarak kardeşinle karşılaşsan, kardeşinle karşılaştığında ona selam versen ve yeryüzündeki yabancı hayvanlara yakınlık göstersen bile.¹²⁵”

Hız. Peygamber, kötülüğe karşı kötülükle karşılık vermez, bilakis affederdi.¹²⁶ Hız. Ali şöyle der: İnsanların en cömerdi, kalbi en rahat olanı idi. Lehçesi en doğru, tabiatı en yumuşak ve insanlarla muâşereti en ikramlı olanıydı. O'nu ansızın gören korkar, O'nunla beraber olan severdi.¹²⁷ Hız. Âişe şöyle demiştir: “Resûlullah, ashabına emrettiğı zaman, güçlerinin yeteceğı amelleri işlemelerini emrederdi. Ashâb: ‘Biz senin gibi değiliz; Allah senin olmuş ve olacak günahlarını bağışlamıştır (biz, senden daha çok ibadet etmek zorundayız) derlerdi de, Resûlullah kızar ve hatta kızdığı yüzünden belli olurdu. Sonra şöyle derdi: “Sizin en müttakiniz ve Allah'ı en çok bileniniz benim.”¹²⁸

Abdullah b. Mes'ud şöyle bir olay aktarır: Bir mal dağıtım esnasında adamın biri sitemde bulununca Resûlullah, 'Sana yazıklar olsun! Ben yeryüzündeki insanların Allah'tan korkmaya en layık olanı değil miyim?' buyurdu. Adam sonra dönüp gitti. Arkasından Halid b. Velid, 'Yâ Resûlallah! Şunun boynunu vurayım mı?' dedi. Hız. Peygamber, buna iltifat etmedi ve 'Belki ileride namaz

¹²² Müslim, *Sahih*, “Birr”, 144.

¹²³ Tirmizî, *Sünen*, “Birr”, 36.

¹²⁴ Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, çev. Abdullah Parlıyan (Konya: Konya Kitapçılık, 2005), “İftitâh”, 16.

¹²⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, 25/310 (15955).

¹²⁶ Buhârî, *Sahih*, “Edeb”, 39, 44; Tirmizî, *Sünen*, “Birr”, 69.

¹²⁷ Tirmizî, *Sünen*, “Menâkıb”, 8.

¹²⁸ Buhârî, *Sahih*, “İman”, 12.

kılan biri olur' buyurdu. Halid, 'Nice namaz kılan var ki, kalbinde olmayanı dili ile söylüyor' diye söylenince Resûlullah şöyle buyurdu: 'Ben ne insanların kalplerini açmaya ne de karınlarını yarmaya memurum!'"¹²⁹

Hız. Peygamber, dağınık olmayı hiç sevmezdi. Mescide çıkmadan önce, saçlarını hanımlarına yaptırdı.¹³⁰ Nesai'nin anlattığına göre Hız. Peygamber bu süre zarfında, sahabilerin arasındaki konuşmaları dinlerdi. Bu sohbetlerin konusu çoğunlukla tarih, bir başka ifadeyle İslâm öncesi cahiliyye dönemi ve şiir olurdu.¹³¹

Bir defasında Resûlullah Sa'd b. Muaz'la tokalaştığında ellerinin nasırlı olduğunu fark etmiş, sebebini sorup ailesini geçindirmek için kürek ve kazma ile çalıştığını öğrenince "Bunlar Allah'ın sevdiği iki eldir." diyerek onun ellerini öpmüştür.¹³²

"Ey İnsanlar! Ölmeden Önce Allah'a tevbe ediniz. Meşgul olmadan önce salih amellere koşunuz. Rabbinizi çok anmakla ve gizli açık bol sadaka vermekle O'nun, sizin üzerinizdeki hakkını yerine ulaştırınız ki rızıklanasınız, yardım olunasınız ve ıslah olunasınız."¹³³ Bir Müslüman bir ağaç dikerse, o ağaçtan yenilen yemiş mutlaka onun için sadakadır. O ağaçtan çalınan yemiş onun için sadaka, yabanî hayvanların yediği sadaka, kuşların yediği dahi onun için sadakadır. (Hasılı) bir kimse o ağacın yemişini yiyip azaltırsa, bu onun için mutlaka sadaka olur.¹³⁴ Vaktiyle bir kimse yolda yürürken, yolu üstünde bir diken dalı buldu. Onu yoldan dışarıya attı. Allah onun bu amelini kabul buyurdu ve onun günahlarını mağfiret etti.¹³⁵ Her Müslümanın sadaka verip iyilikte bulunması gerekir. Sadaka verecek bir şey bulamayan kişi çalışıp elinin emeğiyle kazanır, hem kendisine faydalı olur hem de tasadduk eder. Buna gücü yetmeyen darda kalana, ihtiyaç sahibine

¹²⁹ Müslim, *Sahih*, "Zekat", 144.

¹³⁰ Buhârî, *Sahih*, "Hayz", 2.

¹³¹ Nesâî, *Sünen*, "Kitabu's-Sehv", 98.

¹³² Ebu Sehl Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed Serahsî, *Mebisut*, çev. Heyet (İstanbul: Gümüşev, 2008), 30/321.

¹³³ İbn Mâce, *Sünen*, "İkâme", 78.

¹³⁴ Müslim, *Sahih*, "Müsâkât", 7.

¹³⁵ Buhârî, *Sahih*, "Ezân", 32.

yardım eder. Buna da gücü yetmezse, iyilik yapar ve kötülükten uzak durur. Bu da onun için sadakadır!¹³⁶ Biriniz yapılan hiçbir iyiliğı küçük görmesin. İyilik yapmak için hiçbir şey bulamazsa kardeşini güler yüzle karşılasın. Et pişirmek istersen suyunu bol döküp iyilik olması için komşuna bir miktar ondan ver.¹³⁷ Her bir parmak kemiğinin bahşettiğı iyilik ve hizmete karşı bir sadaka vardır. Her bir gün içinde hayvanına binmek veya eşyasını yüklemek isteyen kimseye yardım etmek, hayvanına bindirmek yahut eşyasını yüklemek, güzel bir söz, namaza gidiş yolunda sahibinin attığı her bir adım, ihtiyacı olana yol göstericilik yapmak da bir sadakadır.”¹³⁸

Bir kimsenin lüzumsuz ve boş şeyleri terk etmesi iyi bir Müslüman oluşundandır.¹³⁹ Lokman Hekim'e; “Seni yüksek mertebeye ulaştıran nedir?” diye sorulduğunda şu cevabı verdi: “Doğru sözlülük, emanete riayet edip yerine getirmek ve beni ilgilendirmeyen şeyleri terk etmektir.”¹⁴⁰ Mümin kişinin öldükten sonra kendisine ulaşan amellerinden bazılarını Hz. Peygamber şöyle ifade etmiştir:¹⁴¹ Öğrettiğı ve yayınladığı kendisinden sonra onunla amel edilecek ilim, kendisine dua eden salih evlat, miras olarak bıraktığı mushaf, yaptırdığı mescid, yolcular için inşa ettirdiğı ev, akıttığı su, sağlığı yerinde iken malından çıkardığı sadakadır.

Abbad b. Şurahbil şöyle rivayet etmiştir: Bir kıtlık senesinde, ben fakir düştüm. Medine bahçelerinden bir bahçeye girdim. Başağı ovuşturdum, ondan yedim ve elbiseme doldurdum. Sahibi geldi beni dövdü, elbisemi aldı. Resûlullah'a gelip durumu anlatınca O, mal sahibine: “Cahilken öğretmedin, açken doyurmadın” buyurdu ve elbisemi bana iade etmesini emretti. O da elbisemi iade etti ve bana bir miktar yiyecek verdi.¹⁴²

¹³⁶ Buhârî, *Sahih*, “Zekât”, 30, “Edeb”, 33; Müslim, *Sahih*, “Zekât”, 55.

¹³⁷ Tirmizî, *Sünen*, “Et'ime”, 30; Müslim, *Sahih*, “Birr”, 144.

¹³⁸ Buhârî, *Sahih*, “Cihâd”, 71.

¹³⁹ Tirmizî, *Sünen*, “Zühd”, 11.

¹⁴⁰ İmam Mâlik, *Muvatta*, “Kelam”, 17.

¹⁴¹ İbn Mâce, *Sünen*, “Mukaddime”, 20; Müslim, *Sahih*, “Vasiyye”, 14.

¹⁴² Nesâî, *Sünen*, “Hakimlik Adabı”, 21; Ebû Dâvud, *Sünen*, “Cihad”, 93.

5. Cihadın Dinamizmi ve Boyutları

Cihad (cehd, ictihad); güçlük, zorluk, genişlik manalarına gelir. Gücünün tümünü kullanmak ve zorluğa katlanmak konusunda kendini zorlamaktır. Çalışma, çabalama, uğraşma, gayret sarf etme; insanların İslâmiyet'i işitmelerine, Müslüman olmalarına engel olan veya Müslümanların dinine, vatanına ve namusuna saldıran düşmanı defetmek için yapılan muharebe; mal, can, söz, neşriyat ve diğer vasıtalarla İslâmiyet'i anlatmak ve müdafaa etmektir. Cihad üç çeşittir: (1) Düşmana karşı mücahede, (2) Şeytana karşı mücahede, (3) Nefse karşı mücahede.¹⁴³

Allah Resûlü'nün her zaman, zemin ve şartta mücahede halinde olduğunu görürüz. Cihad kavramını sadece savaş (kıtal) boyutuna indirgeyen kısır anlayışın tersine, her türlü cehdetme ufkunu açmıştır. Zorlu bir seferden dönen gazilere: "En hayırlı bir şekilde geldiniz. Şimdi küçük cihâddan en büyük cihâda geldiniz!" buyurdu. "En büyük cihâd nedir?" sorusuna; "Kulun hevâsı ile mücâhedesidir" cevabını verdi.¹⁴⁴ "Müşriklere karşı mal, can ve dillerinizle cihâd ediniz!"¹⁴⁵ Mücâhid nefsinin isteklerine karşı cihâd ederek günahlardan uzak durmak için mücadele eden kimsedir.¹⁴⁶ Asıl mücahid nefsiyle cihad edendir. Mücahid Allah'a itaat hususunda nefsiyle cihad edendir."¹⁴⁷

Meşhur şairlerden Kâ'b bin Mâlik, Resûlullah'a şiir hakkındaki görüşünü sorduğunda şu cevabı aldı: "Mü'min, kılıcı ve diliyle cihâd eder. Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, sizin dilinizle düşmana attığınız sözler, tıpkı ok atmak gibidir, onları bölüp parçalar" buyurdu.¹⁴⁸ Cihad eyleminin savaş boyutunun önemi, İslâm fetih tarihini şekillendirmiştir. Bu hususta Hz. Peygamber arkadaşlarını devamlı eğitmiş, adil savaşın örnekliğini ortaya ko-

¹⁴³ İsfahânî, *Müfredât*, 248; Ekrem Buğra Ekinci, *Dini Lûgat - İzahlı Misalli Metinlerle* (İstanbul: Arı Sanat, 2018), 91.

¹⁴⁴ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *ez-Zühdü'l-Kebîr*, thk. Amir Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetu'l-Kutubi's-Sekafiyye, 1996), 165 (373).

¹⁴⁵ Ebû Dâvud, *Sünen*, "Cihâd", 18 (2504); Nesâî, *Sünen*, "Cihâd", 1, 48.

¹⁴⁶ Tirmizî, *Sünen*, "Fedâilü'l-Cihâd", 2.

¹⁴⁷ Tirmizî, *Sünen*, "Cihâd", 2; İbn Hanbel, *Müsned*, 39/381 (23958).

¹⁴⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, 25/87 (15796).

ymuştur.

Hız. Peygamber'in mücahededesinin somut vizyonik yansıması, Kur'anî bir misyon olarak “*emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker*” prensibiyle ifade edilebilir. İyiliğı emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışma yönündeki her türlü faaliyet bu kapsamda değerlendirilir. İsfahânî ma'rûf ve münkeri şöyle tanımlar:¹⁴⁹ “Ma'rûf, akıl ve şeriatla güzel olduğı bilinen; münker ise, akıl ve şeriatla kötü olduğı bilinen her fiile denir.” Bir Müslümanın en temel görev ve misyonlarından biri muhatap olduğı dini davası ve hayatı haline getirmek, yaşayarak ve özümseyerek etrafına örneklik teşkil etmektir. Öncelikle bireyin kalifiye hale gelmesi öngörölmüş, böyle bireylerden müteşekkil toplumun da faziletli olacağı deneyimlenmiştir.

“İyilik ve kötülük bir değildir. Sen, kötülüğü en güzel bir tarzda önlemeye çalış. O zaman göreceksin ki seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan ve sıcak bir dost oluvermiştir.¹⁵⁰ Benim yolum budur; ben ve bana uyanlar basiret üzere insanları Allah'a çağırırız.”¹⁵¹ “İnsanlardan öyleleri vardır ki, onlar hayra anahtar, şerre de kilittirler. Öyleleri de vardır ki, şerre anahtar hayra kilittirler. Allah'ın, ellerine hayrın anahtarlarını verdiği kimselere ne mutlu, şerrin anahtarlarını ellerine verdiği kimselere de yazıklar olsun!”¹⁵²

Hız. Muhammed zamanında Müslüman olan insanlar, Allah'ın emir ve yasaklarına riayet edeceklerine ve tembellik yapmayacaklarına dair biat ediyorlardı.¹⁵³ Ubâde b. Sâmit şöyle demiştir: “Zor ve kolay hallerimizde, neşeli ve kederli zamanlarımızda ve başkalarının bize tercih edilmesi durumunda bile kendisini dinleyip itaat etmeye, açıkça küfür sayılan bir şey yapmadıkları sürece idarecilerin işlerine karışmamaya ve nerde olursak olalım hakkı söyleyip Allah uğrunda hiçbir kınayanın kınamasından korkmamaya dair biat

¹⁴⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 693.

¹⁵⁰ Fussilet 41/34.

¹⁵¹ Yûsuf 12/108.

¹⁵² İbn Mâce, *Sünen*, “Mukaddime”, 19.

¹⁵³ İbn Hanbel, *Müsned*, 37/429 (22769).

ettik.”¹⁵⁴

Ebu Bekir, Allah’a hamd ve sena ettikten sonra şunları söyledi: "Ey iman edenler, siz kendinize bakın. Doğru yolda iseniz sapıtan kimse size zarar veremez."¹⁵⁵ ayetini yanlış anlıyorsunuz. Biz Resûlullah'ı şöyle derken işittik: "Şüphesiz insanlar zulmü gördükleri zaman, güçleri yettiği halde ona mâni olmazlarsa, Allah'ın azabının hepsi üzerine inmesi pek yakındır. Bir millet ki aralarında kötülük işlenir, sonra onlar o kötülüğü değiştirmeye güçleri yettiği halde değiştirmezlerse, Allah yakın bir zamanda mutlaka onlara genel bir azap verir."¹⁵⁶ Allah Resûlü, iş icabı yol kenarında oturmak zorunda kaldıklarını söyleyen kimselere yolun hakkı olarak; "Haramdan göz yumma, halka ezâ vermekten çekinme, selâm verenin selâmını alma, iyilikle emretme, kötülükten nehyetme vazifesi vermiştir."¹⁵⁷

“Sizde iki sarhoşluk ortaya çıkmadıkça, Allah tarafından gelen hak din üzere devam edersiniz: Cehalet sarhoşluğu ve dünyaya aşırı düşkünlük. Siz iyiliği emreder, kötülüğe mâni olur ve Allah yolunda cihad ederken, içinizde dünya sevgisi zuhûr edince; iyiliği emretmez, kötülüğe mâni olmaz hâle gelir ve Allah yolunda cihadı terk edersiniz. O gün Kitap ve Sünnet’ten bahseden, onları anlatmaya çalışanlar, Ensâr ve Muhâcirlerden İslâm’a ilk giren kimseler gibidir.”¹⁵⁸

Hiz. Peygamber Hiz. Ali’ye şöyle buyurmuştur: “Allah’a yemin ederim ki, Allah’ın senin aracılığıyla bir tek kişiyi hidayete erdirmesi, senin için, en kıymetli dünya malı olan kırmızı develerden daha hayırlıdır.”¹⁵⁹ “İnsanları hidayete çağıran kimseye, kendisine tâbî olanların sevabı gibi sevap verilir, ona uyanların sevaplarından da hiçbir şey eksilmez. İnsanları dalâlete çağıran kimseye de, kendisine tâbî olanların günahı gibi günah verilir. Bu durum, ona uyanların

¹⁵⁴ Buhârî, *Sahih*, “Ahkâm”, 42; Müslim, *Sahih*, “İmâre”, 41; İbn Mâce, *Sünen*, “Cihâd”, 41.

¹⁵⁵ Mâide 5/105.

¹⁵⁶ Ebû Dâvud, *Sünen*, “Melâhim”, 17; İbn Mâce, *Sünen*, “Fiten”, 20.

¹⁵⁷ Buhârî, *Sahih*, “Mezâlim”, 22.

¹⁵⁸ Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, 7/271.

¹⁵⁹ Buhârî, *Sahih*, “Ashâbu’n-Nebî”, 9, “Meğâzi”, 38; Müslim, *Sahih*, “Fedâilü’s-Sahâbe”, 34.

günahlarından hiçbir şey eksiltmez.”¹⁶⁰

6. Bir Tevhid Eylemi Olarak Kulluk

İslâm'daki kelime-i şhadette bütün çeşitlilikler, İslâm'ın zenginliği ve tarihi, kültürü ve bilimi, tefekkür ve medeniyeti hulâsa edilmiştir. Tevhid genel bir gerçeklik, hakikat, dünya, zaman ve mekân, insan tarihi ve kader görüşüdür... Müslüman olmak, yalnızca Allah'ı kural koyucu, iradesini buyurucu, gönderdiği modeli de mevcudatın ahlâkî vasfının müessisi sıfatıyla “tek” olarak kavramaktır. Müslümanın görüşünün içeriği hakikat, güzellik ve iyiliktir; ama onun için bunlar aklî meleke sınırlarının ötesinde değildir. Böylece o dinî tefsir disiplinlerinde bir değer kuramcısıdır, ama bunu ancak bir fakih olarak sağlam bir ahlâk bilgisine ulaştığında yapabilir. İnançla tasdik, eğer hareket sahasına bir girişi temsil etmiyorsa, onun için anlamsız ve faydasızdır.¹⁶¹ Ameli tevhid yoksa ilmi tevhid yeterli olmaz.

Tevhidi anlama ve anlamlandırmanın nirengi noktası, insanın yaratılış amacına matuf hilafet misyonunun farkına varıp gereğince amel etmesidir. “Allah, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök hâlinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir.”¹⁶² O, göklerde ve yerde olan her şeyi, kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir. Bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır.¹⁶³ Allah'ın göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin hizmetinize verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmez misiniz?”¹⁶⁴

Kişinin tevhid anlayışını ve kalifiye kulluğunu besleyen en önemli eylemi tefekkürdür. Bunu Hz. Peygamber'in hayatında uygulamalı olarak çokça görüyoruz. “Yeryüzünde dolaşmıyorlar mı ki, orada olanları akledecek kalpleri, işitecek kulakları olsun. Ama yalnız gözler kör olmaz, fakat göğüslerde olan kalpler de körleşir.”¹⁶⁵

¹⁶⁰ Müslim, *Sahih*, “İlim”, 16; İbn Mâce, *Sünen*, “Mukaddime”, 14.

¹⁶¹ İsmail R. Faruki, *Tevhid*, çev. Dilaver Yardım-Latif Boyacı (İstanbul: İnsan, 2006), 20, 25.

¹⁶² Bakara 2/29.

¹⁶³ Câsiye 45/13.

¹⁶⁴ Lokman 31/20.

¹⁶⁵ Hac 22/46.

İbn Abbas, Hz. Peygamber'in evinde yattığı bir geceyi şöyle anlatmıştır: Gecenin sonuna doğru Nebiyyullah kalkarak dışarı çıktı ve gökyüzüne baktı. Ardından şu ayetleri okudu:¹⁶⁶ “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akliselim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır. Onlar ayak-tayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru, derler.”¹⁶⁷

Enes bin Malik şöyle anlatır: Bir gün Resûlullah'ın yanındayken yağmur yağmaya başladı. O dışarı çıkıp elbisesini açtı ve ıslandı. Niçin böyle yaptığını sorduğumuzda; ‘O Rabbine bakan bir sözdür.’ dedi.¹⁶⁸ Yine bir gece yağmuru sonrası gündüz olunca şöyle dedi: “Gece Rabbinizin ne dediğini işittiniz mi? «Bana iman etmeyi reddedenler hariç kullarıma verdiğim en güzel nimet.»”¹⁶⁹

İmanı amel ile sulamak, ameli iman ile aşılama ve bunun devamlılığını sağlamak için Hz. Muhammed, herkesin derecesine göre yapabilecekleri hususunda her daim uygulamalı eğitim yapmıştır. “İnsan vücudunda bir et parçası vardır ki eğer o iyi olursa bütün vücut iyi olur, o bozulursa bütün vücut bozulur; bu et parçası kalptir.¹⁷⁰ İman çıplaktır; elbisesi takva, süsü hayâ, sermayesi fıkıh (derin bilgi) ve meyvesi ilimdir.”¹⁷¹

Hz. Peygamber'in eylemlerinde kulluğun külli ve zirve boyutunu namaz olarak ifade etmek mümkündür. Söz ve eylemlerinde namaz ile ilgili çokça vurgusu söz konusudur. Gündüzleri İslâm'ı insanlara tebliğ ile geçiren, geceleri de ayakları şişinceye kadar namaz kılan Hz. Peygamber'e Hz. Âişe; “Senin geçmiş ve gelecek bütün günahların bağışlandığı halde niye böyle kendini yoruyorsun?” diye sorduğunda şu cevabı aldı: “Allah'a şükreden bir kul

¹⁶⁶ Müslim, *Sahih*, “Taharet”, 15.

¹⁶⁷ Âl-i İmrân 190-191.

¹⁶⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, 21/324 (13820).

¹⁶⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, 28/282 (17048).

¹⁷⁰ Buhârî, *Sahih*, “İman”, 39; Müslim, *Sahih*, “Müsâkat”, 107.

¹⁷¹ Şehredâr b. Şirûye Deylemî, *el-Firdevs bi-me'suri'l-hitab*, thk. Saïd b. Besyûni Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1986), 1/112 (380).

olmayayım mı ey Âişe?"¹⁷²

"İstikametli olunuz. Eğer istikametli olursanız o ne güzel bir şeydir. Amellerinizin en hayırlısı da namazdır ve kâmil mü'minden başkası namazı muhafaza edemez.¹⁷³ Ne dersiniz? Birinizin kapısının önünde bir nehir aksa, o kimse her gün bu nehirde beş defa yıkansa, vücudunda kirden bir eser kalır mı? Beş vakit namaz, işte bunun gibidir. Allah beş vakit namazla günahları silip yok eder."¹⁷⁴

"Cennette seninle beraber olmayı isterim" diyen Rebîa bin Kâ'b'a Hz. Peygamber: "Öyleyse çokça secde ederek kendin için bana yardımcı ol!" buyurdu."¹⁷⁵ Kısa ve öz şekilde dini öğretmesini isteyen adama Hz. Peygamber şu cevabı verdi: "Namaza kalktığında, dünyaya vedâ eden bir kimse gibi namaz kıl! Özür dilemen gereken bir sözü söyleme! İnsanların elinde bulunan şeylerden de ümidini kes!"¹⁷⁶ "Allah'ım, fayda vermeyen namazdan sana sığınırım!"¹⁷⁷

Kulluğun ibadet boyutunda ölçülü ve devamlı olmayı eylemlerle gösteren Hz. Peygamber, Müslümanlardan da aynı prensipleri istemiştir. Hz. Aişe, Allah Resûlü'nün amelini hafif ve devamlı yağın yağmura¹⁷⁸ benzetmiştir. Hayatın her ân ve alanında insanı ahlak ve erdem bakımından donanımlı yapmak için, sünnette bol miktarda prensip ve uygulama vardır: "Kur'ân'ı öğrenin, okuyun, okutun ve onunla amel edin! Çünkü Kur'ân'ı öğrenen, okuyan ve onunla amel eden kişi, içi misk dolu dağarcık gibidir ki, kokusu her tarafa yayılır. Kur'ân'ı öğrenip uyuyan (onunla amel etmeyen) kimse de, içine misk doldurulup ağzı bağlanmış dağarcık gibidir."¹⁷⁹ Sizin en hayırlılarınız, görüldükleri zaman Allah'ı hatırlatan kimselerdir!"¹⁸⁰

¹⁷² Buhârî, *Sahih*, "Tefsîrû Sûre 48", 2; Müslim, *Sahih*, "Münâfikîn", 81.

¹⁷³ İbn Mâce, *Sünen*, "Tahâret", 4.

¹⁷⁴ Buhârî, *Sahih*, "Mevâkît", 6; Müslim, *Sahih*, "Mesâcid", 283.

¹⁷⁵ Müslim, *Sahih*, "Salât", 226.

¹⁷⁶ İbn Mâce, *Sünen*, "Zühd", 15.

¹⁷⁷ Ebû Dâvud, *Sünen*, "Vitir", 32 (1549).

¹⁷⁸ Buhârî, *Sahih*, "Savm", 64, "Rikâk", 18; Müslim, *Sahih*, "Müsâfirin", 217.

¹⁷⁹ Tirmizî, *Sünen*, "Fedâilü'l-Kur'ân", 2 (2876); Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 7/161.

¹⁸⁰ İbn Mâce, *Sünen*, "Zühd", 4.

Hız. Peygamber'in hayatında kalifiye kulluğun formülünü niyet ve ihlas olarak ifade etmek mümkündür. Bu konuyu oldukça önemsemiş ve arkadaşlarını eğitmiştir. "Ameller neticelerine göre değerlendirilir.¹⁸¹ Ameller ancak niyetlere göredir. Herkesin niyet ettiği ne ise, eline geçecek olan ancak odur. Artık her kim elde edeceği bir dünya menfaati için veya nikah edeceği bir kadından dolayı hicret etmiş ise, onun hicreti, hicret etmiş olduğu şeydir."¹⁸² Hz. Peygamber, kahraman denilmek için savaşan, âlim denilmek için ilim öğrenen, cömert denilmek için malını harcayan kişilerin niyetlerinden dolayı Cehenneme atılışını haber verir.¹⁸³

Sonuç

İnanç, aksiyon, zaman ve mekân bilinci temelinde Müslümanların geçirdiği evrimin müspet olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Kur'an ve Peygamber yaşantısıyla ortaya çıkan/çıkması gereken dinamizmi yakalayabilmek için iman ve amel birlikteliğini tekrar keşfetmek zorundayız. Sözlerin coşup amellerin ağıladığı kaotik durum, ne yazık ki İslâm'ın enerjik yönünü söndürüyor ve dinin diriltici soluğunu boğuyor. "İman edenler ve salih amel işleyenler" şeklinde birçok ayetle formüleleştirilen misyon, Hz. Peygamber'in hayatının baskın rengi olmuştur. "Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır. Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık daha vardır. Boş kaldın mı hemen başka bir işe koyul ve yalnız Rabbine yönel."¹⁸⁴ prensibinin uygulayıcı modeli olarak Sünnette çokça örnekler vardır.

"Âyinesi iştir kişinin, lâfa bakılmaz / Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde."¹⁸⁵ dizeleriyle özetlenen, kişiyi fikir tembeli ve geveze tembel olmaktan ve "kalbim temiz, din vicdan işi" kolaycılığından kurtaran Nebvî formül, iman-amel bütünlüğü olsa gerektir.

İman ve eylemin terbiyesiyle ortaya çıkan ahlak, birey ve top-

¹⁸¹ Buhârî, *Sahih*, "Rikâk", 33.

¹⁸² Buhârî, *Sahih*, "Bed'ül-Vahy", 1.

¹⁸³ Müslim, *Sahih*, "İmâre", 152.

¹⁸⁴ İnşirâh 94/5-8.

¹⁸⁵ Ziya Paşa, *Terkib-i Bend Tercî-i Bend*, haz. Özge Şahin (İstanbul: Çağrı, 2008), 7.

lumları erdemli ve faziletli hale getirir. Her türlü fazilet mücadelesini ifade eden cihad kavramını çok boyutlu olarak hayata aksettirmenin neticesinde ortaya çıkan enerji ve sinerji, Müslüman birey ve devlet için tükenmez bir kaynaktır. Erdem ve faziletin göz kamaştıran renklerini meydana getiren bilgili ve bilinçli kulluk, tevhide çok boyutlu olarak anlama ve uygulamada mihenk taşı olacaktır.

Kaynakça

- Abdulgani, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-Müfehres Li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1364.
- Açıköz, Hacı Mustafa. *Sağduyu Eylem Felsefesi*. İstanbul: Birey, 1997.
- Akalın vd., Şükrü Halûk. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 11. Basım, 2011.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *ez-Zühdü'l-Kebîr*. thk. Amir Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetu'l-Kutubi's-Sekafiyye, 1996.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed İbn İsmail. *Edebu'l-Müfred: Müslümanın Edep ve Ahlakı*. çev. Rauf Pehlivan. İstanbul: Motif, 2005.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed İbn İsmail. *Sahih-i Buhârî*. çev. Mehmed Sofuoğlu. İstanbul: Ötüken, 1987.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma, 6. Basım, 2005.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *et-Ta'rifat-Arapça Türkçe Terimler Sözlüğü*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar, 1997.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken, 2007.
- Çil, Halit. *Özgür ve Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*. İstanbul: Timaş, 3. Basım, 2019.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b Abdurrahman b Fazl. *Sünen-i Dârimî*. çev. Abdullah Aydın. İstanbul: Madve, 1996.
- Deylemî, Şehredâr b. Şîrûye. *el-Firdevs bi-me'suri'l-hitab*. thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1986.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebî Dâvud*. çev. İbrahim Koçaşlı. İstanbul: Erkam, 2019.

- Ebû Hanife. *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Kalem, 1981.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *Dini Lügat - İzahlı Misalli Metinlerle*. İstanbul: Arı Sanat, 2018.
- Eşkar, Ömer Süleyman. *el-Akide Fi'llah*. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1999.
- Faruki, İsmail R. *Tevhid*. çev. Dilaver Yardım-Latif Boyacı. İstanbul: İnsan, 4. Basım, 2006.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâu Ulumi'd-Din*. çev. Ahmed Serdaroglu. İstanbul: Bedir, 2002.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Mîzanu'l-Amel*. çev. Remzi Barışık. Ankara: Kılıçaslan, 1970.
- Heysemî, Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*. thk. Hüsâmeddin el-Kudsî. Kahire: Mek-tebetu'l-Kudsi, 1994.
- Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî. *Ken-zü'l-Ummâl*. thk. Bekrî Hayyânî - Saffet Sekkâ. Beyrut: Mües-sesetu'l-Risale, 1981.
- İbn Hanbel, Ahmed. *Müsned*. thk. Şuayb el-Erne'vut - Adil Mürşid. Beyrut: Müessesetu'l-Risâle, 1995.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni. *Sünen-i İbni Mâce*. çev. Haydar Hatipoğlu. İstanbul: Kahraman, 2012.
- İbnü'l Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Nüz-hetü'l A'yuni'n-Nevazir Fi ilmi'l-Vucuh Ve'n-Nezair*. thk. M.A. Kâzım er-Râzî. Beyrut: Müessesetu'l-Risale, 1984.
- İkbal, Muhammed. *İslâm'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*. İstanbul: Araf, 2013.
- İmam Mâlik, Ebu Abdullah Mâlik b. Enes b. Mâlik. *Muvatta*. çev. Ahmet Büyükpınar. İstanbul: Beyan, 1994.
- İsfahânî, Râgıb el-. *Müfredât*. çev. A.Güneş-M.Yolcu. İstanbul: Çıra, 2012.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. çev. Selahat-tin Ayaz. İstanbul: Pınar, 5. Basım, 2017.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kurân*. çev. Heyet. İstanbul: Dünya, 2014.

- Macit, Nadim. "Hz. Peygamber'in Misyonu: Zihni ve Ameli Duyarlılık". *VII. Kutlu Doğum Sempozyumu*. 51-76. Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi, 2004.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay - Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat, 1999.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. çev. Y. Vehbi Yavuz. İstanbul: Ensar, 2018.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî. *Sahih-i Müslim*. çev. Mehmed Sofuoğlu. İstanbul: İrfan, 1988.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünen-i Nesâî*. çev. Abdullah Parlıyan. Konya: Konya Kitapçılık, 2005.
- Sa'dî-i Şîrâzî. *Bostan ve Gülistan*. İstanbul: Beyan, 2008.
- Serahsî, Ebu Sehl Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed. *Mebisûl*. çev. Heyet. İstanbul: Gümüşev, 2008.
- Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-Câmiu's-Sağir*. el-Mektebetu's-Şâmile, ts.
- Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Hali-feler Tarihi*. çev. Onur Özatağ. İstanbul: Ötüken, 2015.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa. *Sünen-i Tirmizî*. çev. Abdullah Parlıyan. Konya: Konya Kitapçılık, 2004.
- Topçu, Nurettin. *Var Olmak*. İstanbul: Yağmur, 1965.
- Topçu, Nurettin. *Varoluş Felsefesi Hareket Felsefesi*. İstanbul: Der-gah, 2006.
- Tuğlacı, Pars. *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: Cem, 1985.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Aşk Ahlakı*. Ankara: Demirbaş, 1971.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. sad. Hamdi Döndüren. İstanbul: Çelik, 2017.
- Zemahşerî, Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî. *Keşşâf Tefsiri*. çev. Heyet. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Ziya Paşa. *Terkîb-i Bend Tercî-i Bend*. haz. Özge Şahin. İstanbul: Çağrı, 2008.

The Integrity of the Faith and the Action as a Dynamic Manifestation of the Prophet's Life

Summary

Today, Muslims have great problems in the awareness of belief, action, time and place. There are gaps between the beliefs and deeds. In order to catch the dynamism that emerged with the life of the Qur'ân and the Prophet, we have to rediscover the union of faith and deeds. The chaotic situation, unfortunately extinguishes the energetic side of Islam and suffocates the reviving breath of religion.

We can say that in the history of Islamic thought, the issues such as the relationship between belief and deeds, whether they are separate and/or together, and whether they have priority over each other always remain topical subjects. While the association of belief and action or that of the word and the verb makes people virtuous, their separation devalues people. Excluding the debate on whether the deed is a part of faith or not, this study emphasizes the dynamism of the union of faith and deeds in the life of the Prophet with a historical approach. In general, the distinction between belief and deed was not a problem in the understanding of the Prophet, his companions and their followers. Many Islamic scholars defined faith as follows: the Faith is the confirmation with the tongue, the creed with the heart and -according the requirement of the affirmation and the creed- the act with organs. Authentic faith is believing in truth, expressing it with language and confirming it with deeds.

The morality that emerges with the training of faith and action makes individuals and societies virtuous and chaste. The energy and synergy that emerge as a result of reflecting the concept of jihād, which expresses every struggle for virtue, to live in a multidimensional way is an inexhaustible resource for the Muslim individual and the state. Knowledgeable and conscious servitude, which creates the dazzling colors of virtue, will be the cornerstone of multidimensional understanding and application of monotheism.

Viewing the Sunna as the integrity of the Prophet's words and actions, apart from the dimension of belief, can eliminate the distinction between belief and deeds. The power and importance of

word and knowledge and the fact that action is based on knowledge are the main issues that Islam cares about. The mind and heart are two inseparable delicacies that make human beings, human and the fact of separate them or making them alternative to each other makes human beings away from their humanity. Emphasizing the alliance of matter and meaning of Islam, the thinkers paid attention to the inseparability of the mind and heart worlds. Islam is therefore not just a matter of faith. It is the sum of belief and deeds. It is dangerous to take the practice about deeds and wait for all the blessings of religion. There are many ḥadīths and scholars referring to the importance of the integrity of science and deeds, and the state of those who are knowledgeable or not. In our history of civilization, excellent results have been achieved with the combination of science and deeds. Science and deeds created each other and the knowledge of a person influenced his situation in the dimension of righteousness.

Righteous deeds are the natural products of faith. It is the movement originating from the essence that begins from the moment the truth of faith enters the heart. Because faith is an active and stimulating truth. The deeds cannot be settled in the heart and conscience of a person without trying to realize himself in the practice of man in the form of İhsān. The point of reference for understanding and making sense of tawḥīd is that man becomes aware of the mission of the caliphate for the purpose of creation and acts properly. The most important action that feeds one's understanding of oneness and qualified servitude is contemplation.

In order to strengthen the faith with deeds, to instill deeds with faith and to ensure its continuity, Muḥammad always gave practical training on what everyone can do according to their degree. The Prophet, who shows his actions to be measured and continuous in the framework of worship, to demand the same principles from Muslims. The mission, formulated in many verses as "those who believe and do good deeds", became the dominant color of the life of the Prophet.

Keywords: Faith, action, talk, verb, the Prophet